

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫНЫН АЛДЫНДАГЫ
А.А. АЛТЫМЫШБАЕВ АТЫНДАГЫ ФИЛОСОФИЯ ЖАНА
САЯСИЙ- УКУКТУК ИЗИЛДӨӨЛӨР ИНСТИТУТУ**

**ЖУСУП БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

Диссертациялык кеңеш Д 23.20.611

Кол жазма иретинде
УДК: 287: 303.4 (575.2) (043.3)

Мамытов Токтокучук Болотбекович

**ИСЛАМ ФУНДАМЕНТАЛИЗМИНИН БОРБОРДУК
АЗИЯДАГЫ САЯСИЙ ПРОЦЕСТЕРГЕ ТААСИР
БЕРҮҮДӨГҮ МЕХАНИЗМДЕРИНЕ ПОЛИТОЛОГИЯЛЫК
АНАЛИЗ**

23.00.02 – саясий институттар, процесстер жана технологиялар.

Саясий илимдеринин доктору
окумуштуулук даражасын алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты.

Бишкек – 2021

Илимий эмгек Ж.Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук Университетинин философия, маданият жана тарых теориясы кафедрасында аткарылды

Илимий консультант: Кыргыз Республикасынын Илимдер Академиясынын Саясий изилдөөлөр жана экспертиза борборундагы экспертиза коомдук-саясий изилдөөлөр жана мамлекеттик башкаруу бөлүмүнүн башчысы, саясий илимдеринин доктору, профессор
Жоробеков Жолборс Жоробекович

Расмий оппоненттер: И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин философия жана социалдык илимдер кафедрасынын башчысы, тарых илимдеринин доктору
Акунов Аалыбек Акунович

Б. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин Жарнама жана коом менен байланыш кафедрасынын башчысы, саясий илимдеринин доктору
Кангельдиев Азамат Нурказыевич

Саясий илимдеринин доктору
Мухтаров Марс Мухтарович

Жетектөөчү уюм: К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин саясий-укуктук дисциплиналар кафедрасы Дареги: Бишкек ш., 720044, пр. Ч. Айтматова

Диссертация 2021-жылдын “26”-февралында саат 14.00 Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А. Алтмышбаев атындагы философия, укук жана социалдык-саясий изилдөө институту жана Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу саясий жана социология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертацияларды коргоо боюнча түзүлгөн Д23.20.611 Диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265а, 1 кабат, диссертациялык залы.

Диссертация менен www.naskr.kg сайтынан, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын борбордук жана Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин илимий китепканаларынан таанышса болот.

Дареги: 720071, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Чүй пр. 256-а, 1-кабат; 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Жибек-Жолу пр.394, №8 окуу корпусу, 1 кабат.

Автореферат 2021-жылдын «25»-январында таратылды.

**Диссертациялык кеңештин
илимий катчысы,
саясий илимдеринин кандидаты**

Ч.Ш.Абдыраманова

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациялык изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу. Азыркы учурга чейин «фундаментализм» түшүнүгү талаш-тартыш жаратып, бүгүн дагы илимде акырына чейин аныкталбаган бойдон калып келүүдө.

Фундаментализм феномени көптөн бери карай изилдөөчүлөрдүн көңүлүн өзгөчө бурдурган маселе болгондуктан, татаал социалдык-саясий феномен катары илимий изилдөөнүн объектиси болуп саналат.

Диний фундаментализмдин башаттары, социалдык жаратылышы, өзгөчө мүнөздүү белгилери жана саясий – идеялык маңызы каралышы зарыл. Аталган феномендин илимий изилдениши тутумдаштыруу, адамзат тарыхынын өзүнчө бир этаптарында, коомдук жашоонун ар кандай чөйрөсүндө жана конкреттүү өлкөлөрдө анын пайда болушунун жалпылыгын жана өзгөчөлүгүн издеп табуу орчундуу илимий милдет болуп калууда.

Азыркы учурда ислам фундаментализминин Борбор Азия өлкөлөрүндө болуп жаткан саясий процесстердеги ролун, ордун жана бул процеске берген саясий-социалдык механизмдердин таасирин аныктоо өктөм зарылдык катары олуттуу мааниге ээ болууда. Изилдөөнүн предмети катары радикалдуу диний фундаментализмдин Борбор Азия өлкөлөрүндөгү саясий процесстерге таасирин берген саясий жана социалдык механизмдери саналат. Ошол эле учурда, ислам фундаментализминин саясий-социалдык феномени Борбордук Азия республикаларынын улуттук коопсуздугуна кандай таасир берээрин талдоого алуу зарыл.

Бул кубулуштун терроризмди жана экстремизмди саясий зомбулуктун куралына айландырып диний фундаментализмдин жүргүзгөн ишмердүүлүгү изилдөөгө алынуусу зарыл. Социалдык жашоо чөйрөдө, баарынан мурда саясатта диний фундаментализмге берилген тарапташтарынын, топтордун жана уюмдардын өзгөчө бир социалдык-саясий мүнөздөрүн ачыктоого аракет кылуу зарыл.

Диссертациянын методологиялык негизин илимий изилдөөнүн жалпы принциптери түзүүсү абзел.

Диссертациянын көлөмүнүнүн чектелиши ар бир Борбордук Азия өлкөлөрүндө өтүп жаткан саясий процеске таасирин берген саясий жана социалдык механизмдерди толук ачып көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк берген жок. Бирок, буга карабастан бул маселелер боюнча жеткиликтүү маалыматтар топтолду.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациянын темасы жана эмгектин натыйжалары, илимий-практикалык тыянактар жана жоболор Кыргыз Республикасынын кайрадан иштелип жаткан өнүгүү стратегиясында, диний радикализмге, экстремизмге

жана терроризмге каршы аракет боюнча улуттук тутумдарда, мыйзамдарда, Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздук концепциясында жана башка документтерге байланыштуу концепцияларды, программаларды, мыйзамдарды жана башка документтерди иштеп чыгууда пайдаланылуусу мүмкүн.

Изилдөөнүн максаты – саясий-социалдык феномен катары ислам фундаментализминин түшүнүгүнүн маанисин жана маңызын, ошондой эле Борбордук Азиядагы саясий процесстерге таасир берүүдөгү саясий жана социалдык механизмдерин комплекстүү изилдөө.

Изилдөөнүн милдети. Жогоруда белгиленген максатка жетүү үчүн төмөндөгү изилдөөчүлүк милдеттер коюлган:

1. Теориялык-методологиялык негиздер аркылуу, саясий – социалдык феномен катары ислам фундаментализми түшүнүгүнүн маанисин жана маңызын анализдөө;

2. Ислам фундаментализмин идеология жана саясий практика катары анализдөө;

3. Ислам фундаментализминин мээлиндүү жана радикалдуу агымдарын жалпы жана өзгөчө аныктамалар аркылуу салафизм, ваххабизм жана жихадизм аттуу предметтик түшүнүктөрүн ачыктоо;

4. Ислам фундаментализминин, экстремизмдин жана терроризмдин доктриналдык, уюштуруучулук жана саясий-идеялык булактарын ачыктоо;

5. Ислам фундаментализминин саясий-идеялык өзгөчөлүктөрүн жана алардын улуттар аралык мамилелерге болгон таасирин ачыктоо;

6. Экстремизм жана терроризм радикалдуу ислам фундаментализминин саясий зомбулугунун саясий куралы катары ачыктоо;

7. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү ислам фундаментализминин саясий процесстерге таасир берүүчү саясий механизмдерин анализдөө;

8. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү ислам фундаментализминин саясий процесстерге таасир берүүчү социалдык механизмдерин анализдөө;

9. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү экстремисттик, террористтик жана радикалдуу диний фундаменталисттик уюмдардын ишмердүүлүктөрүнүн жигердүүлүгүн анализдөө;

10. Диний фундаментализмдин тарапташтарынын өзгөчөлүктөрү жана алардын фундаменталисттик саясий-диний көз караштарынын калыптанышын изилдөө;

11. Динге негизделген экстремизм, терроризм жана радикалдуу диний фундаментализмди азыркы дүйнөнүн өзгөчө коркунучтары катары аныктоо;

12. Кыргыз Республикасында экстремизмдин, терроризмдин жана диний фундаментализмдин саясий процесстерге тийгизүүчү терс таасиринин алдын алуунун илимий-практикалык багыттарын иштеп чыгуу.

Диссертациянын илимий жаңылыгы – республиканын саясий илимдеринде кыргыз тилиндеги алгачкы изилдөө, анда ислам фундаментализминин Борбордук Азиядагы саясий процесстерге таасир берүүдөгү саясий жана социалдык механизмдери анализденди:

– биринчиден, социалдык-саясий феномен катары ислам фундаментализминин түшүнүгү, мааниси жана маңызы анализденди;

– экинчиден, ислам фундаментализми идеология жана саясий практика катары анализденди жана аныкталды;

– үчүнчүдөн, ислам фундаментализминин агымдарынын жалпы жана өзгөчө аныктамалары аркылуу салафизм, вахабизм, жихадизм аттуу предметтик түшүнүктөр аныкталды;

– төртүнчүдөн, ислам фундаментализминин доктриналдык, уюштуруучулук жана саясий-идеялык булактары аныкталды;

– бешинчиден, ислам фундаментализминин Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү саясий процесстерге таасир берүүчү саясий механизмдери изилденди;

– алтынчыдан, ислам фундаментализминин Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү саясий процесстерге таасир берүүчү социалдык механизмдери изилденди;

– жетинчиден, ислам фундаменталисттик, экстремисттик жана террористтик уюмдарынын жана топторунун Борбордук Азия аймагындагы орду жана таасирдүүлүгү аныкталды жана алардын саясий ишмердүүлүктөрүнүн жигерденүүсүнө талдоо жүргүзүлдү;

– сегизинчиден, динге негизделген экстремизм, терроризм жана радикалдуу фундаментализм азыркы дүйнөнүн өзгөчө коркунучтары катары анализденди;

– тогузунчудан, диний фундаментализмдин, экстремизмдин жана терроризмдин Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугуна болгон коркунучтарынын комплексинде алардын кооптуулугунун өрчүүсү талдоого алынды, аларга каршы натыйжалуу күрөш жүргүзүү боюнча сунуштамалар аныкталып берилди.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү – диссертациялык изилдөөдө баяндалган негизги тыянактардан, жыйынтыктардан жана практикалык сунуштамалардан ачык айкын көрүнүп турат. Муну эмгектин тийешелүү бөлүктөрүндө экстремизмдин, терроризмдин жана диний фундаментализмдин макамын аныктоодогу теориялык-методологиялык көз караштар жана мамилелер толуктайт.

Изилдөөнүн жыйынтыктары Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугуна карата болгон коркунучтардын жана чакырыктардын комплексинде кооптуулук жаратып жаткан экстремизмге, терроризмге жана

радикалдуу диний фундаментализмге каршы натыйжалуу күрөшүүнүн негизги принциптерин жакшыртууда пайдаланылуусу мүмкүн.

Диссертациялык изилдөөдөгү жоболор, илимий-практикалык тыянактар жана натыйжалар окуу куралдарын жана атайын курстарды даярдап, иштеп чыгууда, жогорку окуу жайларынын гуманитардык факультеттеринин студенттери жана аспиранттары үчүн сабак берүүдө, тартип сактоо жана укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин практикалык иштеринде кеңири колдонулушу мүмкүн.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгү диссертациялык изилдөөдөгү диний экстремизмге, терроризмге жана радикалдуу диний фундаментализмге каршы күрөшүүнүн жана алдын ала эскертүү иштеринде кеңири пайдалануу мүмкүнчүлүгүнөн көрүнүп турат. Аталган максаттарды ишке ашыруу үчүн мамлекеттик жана эл аралык саясий институттар тарабынан илимий-практикалык сунуштамаларды иштеп чыгууда жүргүзүлгөн изилдөөлөргө каралган бюджеттин аздыгы дагы мунун реалдуу далилдеринен болуп саналат.

Диссертациянын кароого коюлган негизги жоболору:

Ислам фундаментализминин Борбордук Азиядагы саясий процесстерге таасир берүүдөгү саясий жана социалдык механизмдерине комплекстүү изилдөөнү жүргүзүүдө төмөндөгү жоболор коргоого сунуш кылынат:

1. Ислам фундаментализминин саясий жана социалдык феномен катары жалпы түшүнүгүнүн мааниси, маңызы аныкталып илимде жана илимий таанууда маанилүү көйгөйдү жаратат деген тыянак чыгарылды. Ислам фундаментализминин примордалисттик, тарыхый-саясий, бихевиористтик, инструменталисттик, институционалдык концепцияларын изилдөөнүн парадигмаларын түзгөн.

2. Ислам фундаментализминин идеология жана саясий практика катары кароодо, белгилеп кетүүчү нерсе – идеологиянын олуттуу топтому болуп шариаттын негизинде халифатты түзүү. Ислам фундаментализми – салафизм, ваххабизм жана жихадизм агымдары аркылуу саясий-диний идеяларды колдонгон зомбулуксуз диний үгүт-насааттан тартып, глобалдык саясий зомбулукту колдонгон чабуулдук жихадка чейинки жайылтылган практика катары көрүүгө болот. Бул чабуулдуктун максаттары: светтик мамлекетти жоюу, мусулмандар аз болгон башка мамлекеттерде мусулман калкын көз карандысыздыкка жеткирүү жана батыш цивилизациясын ислам дүйнөсүнө болгон таасирин жоготуу.

3. Азыркы учурда Борбор Азия өлкөлөрүндө, өзгөчө Кыргыз Республикасында терс көрүнүштөрдүн орун алуусу байкалууда: бийликтин алсыздыгы жана коррупциянын кеңири жайылышы, саясий жана социалдык теңсиздик, билим жана маданият деңгээлинин төмөндөшү, укуктук нигилизм

жана саясий зомбулук. Албетте, мындай көрүнүштөр диний фундаментализмдин, экстремизмдин жана терроризмдин жаралышына, өнүп-өсүшүнө жол ачат. Мындан тышкары экстремизм жана терроризм радикалдуу диний фундаментализмдин саясий зомбулугунун саясий куралы катары колдонулат.

4. Ислам фундаментализми Борбордук Азия регионунда диний-саясий феномен катары аймакта өтүп жаткан азыркы саясий процесстерге саясий механизмдер аркылуу таасир берүүдө.

Ислам фундаментализминин туруктуу функциялары көрсөтүлдү, алар: идентификациялоо, багыт алуу, жоболоштуруу, ыңгайлашуу, социалдашуу, интеграциялашуу, карым-катыш функциялары. Ушул функцияларды жүзөөгө ашырууда механизмдердин саясий процесстерге тийгизген таасиринин багыттары – жандануу жана жаратуу формасында изилденди.

Ислам фундаментализминин саясий процесске таасир берүүдөгү саясий механизмдери: саясий - аксиологиялык, саясий-идеологиялык, саясий - укуктук.

5. Социалдык феномен катары фундаментализм адамдардын социалдык статустарына карабай аларды жаңы уюмдарга, топторго жана кыймылдарга диний идея жана практика аркылуу бириктирет. Диний фундаментализмге жөндөмдүү болгон динге ишенүүчүлөрдүн бири-бири мене байланышуусу жана мамилелери, ошондой эле алардын иш-аракеттери уникалдуу социалдык механизмдердин бүтүндөй бир катмарын жаратат, алар: ишендирүү (ынандыруу), акыл үйрөтүү, кызыкдардык жана тууроо сыяктуу социалдык механизмдер катары эсептелет.

Ислам фундаментализминин социалдык механизмдери саясий процесске таасир берүүдө төмөнкү таасир берүү багыттарын аныктайт: уюштуруучулук, башкаруучулук, ресурстук.

Социалдык механизмдердин саясий процесске таасир берүүсүндө ошол эле учурда бул механизмдер фундаменталисттик менталдыктын калыптануусуна дагы толук таасирин тийгизет.

6. Борбордук Азия өлкөлөрүндө террористтик, экстремисттик жана диний фундаменталисттик уюмдардын саясий ишмердүүлүктөрүнүн жигерденүүсүн талдоодо бул кылмыштардын жүйөөсүн изилдөө алардын социалдык жана саясий талдоосунун негизин түзөт.

Экстремисттик, террористтик жана радикалдуу фундаменталисттик топтордун талдоосунун негизинде ишмердүүлүктүн үч негизги жүйөөсүн белгилеп кетсе болот. Биринчиден, культурологиялык жүйөө – булардын көз караштары боюнча, коомду мезгил-мезгили менен “беймаза кылып туруш керек”, баарынан жакшысы “кан төгүүнүн жардамы менен.” Экинчиден, рационалдуу жүйөө – алар тарабынан террордук саясий ишмердүүлүктүн

натыйжалуу куралы катары түшүндүрүлөт. Үчүнчүдөн, идеологиялык жүйөө – экстремизм жана терроризм саясий процесстерди жөнгө салуучу саясий курал катары коомго таңууланат.

7. Борбордук Азияда фундаменталисттик, экстремисттик жана террористтик уюмдардын, топтордун жактоочуларынын көбөйүшүнүн себептерин аныктоо зарылчылыгы диний фундаментализмдин жактоочуларынын (адептердин) өзгөчөлүктөрүн жана алардын фундаменталисттик диний-саясий көз караштарынын калыптанышын изилдөөнү талап калат. Фундаменталисттерди ар дайым консерватизм жана бир калыптагы ой-жүгүртүү сыяктуу өзгөчөлүктөр бириктирет. Алардын арасында кайсы бир идеяны туу тутуп, аны иш жүзүнө ашыруу процессинде өмүрүн да аябагандар бар. Көксөөсү суубагандыкты, тынчсызданууну, түйшүктүү эркиндиктен жана жалгыздык сезимден көңүл калууну башынан өткөргөн адамдар фундаментализмди көздөй ыкташат.

8. Саясий зомбулук жана диний ишеним чырмалышкан кырдаалдар өзгөчө коркунуч туудурат. Баалуулук тутумундагы жана легитимдүүлүк ыкмаларындагы айырмачылыктар үчүн бир топ деңгээлде – салттуу терроризмге, экстремизмге жана диний фундаментализмге караганда динге негизделген терроризм, экстремизм жана радикалдуу ислам фундаментализм өзгөчө коркунучтуу жана кыргын салуучу болуп саналат. Диндин атынан чыккан терроризм жана экстремизм өзүнүн ишмердүүлүк чөйрөсү жана кол салуу объектине тандоосу менен гана эмес, ошондой эле кыргын салуучулугу жана түшүнүксүз мүнөзү менен теңдеши жок болуп эсептелет.

9. Азыркы терроризм, экстремизм жана радикалдуу фундаментализм – бул белгилүү бир өлчөмдө идеялык көрүнүш. Анткени бул көрүнүштөрдүн позицияларынын бекемдиги, исламдык саясий-укуктук концепцияларга багытталган анын теориялык базасында камтылгандыгында. Ошондуктан, идеялык-теориялык өңүт экстремизм жана терроризм менен күрөшүүнүн эң орчундуу жагынын бири болуп саналат. Терроризмге, экстремизмге жана радикалдуу диний фундаментализмге атайын кызматтардын күчү менен гана каршы турбастан, исламдык идеялык концепцияларга негизделген жүйөнүн жардамы менен да каршы туруу керек.

Радикалдуу диний фундаментализмди, терроризмди жана экстремизмди жоюу процессинде алардын доктриналдык, уюштуруучулук жана саясий булактарынын негиздери канчалык жокко чыгарылса, ошончолук ийгиликке жетүү шарттары түзүлөт.

Ислам фундаментализми, экстремизм жана терроризм менен күрөшүү көйгөйлөрү улуттук жана эл аралык деңгээлде алардын аймактык жана глобалдуу коркунучуна каршы күрөшүү боюнча макулдашылган, көп тараптуу биргелешкен аракеттеринин зарылдыгы талап кылынат.

Изденип алуучунун жекече салымы, ааламдашуу процессинде түзүлгөн заманбап коомдун өктөм муктаждыгы экстремизмди, терроризмди жана радикалдуу ислам фундаментализмди зомбулуктуу социалдык-саясий өзгөрүүлөрдүн ыкмасына айлантуу менен, алардын пайда болуусуна күчтүү таасир бергендигин жана жигердендиргендигин илимий жактан жана ар тараптан ынанымдуу аныктоого жетишкендиги менен аныкталат. Ааламдашкан процесстердин таасири астында дүйнө жүзүндө радикалдуу диний фундаментализм, экстремизм жана терроризм жаралат жана калыптанат, алардын капшабынан, бүлүндүрүүчү таасиринен бир дагы мамлекет четте калбайт. Ошону менен бирге эле, экстремизм жана терроризм радикалдуу ислам фундаментализминин саясий зомбулугунун саясий куралы катары чыгат.

Диний фундаменталисттер шариаттын негизинде халифатты курууну өздөрүнүн максаты катары көрүшөт. Бул максатка жетүү үчүн алар дини абалын Мухаммед Пайгамбардын дооруна алып келип, кайра жаркын келечекке умтулууга аракеттенишет. Бирок белгилей кетчү нерсе – өткөн доорго кайтуусу да, жаркын келечекке умтулуусу да саясий зомбулуктун куралы экстремизм жана терроризм аркылуу иш-жүзүнө ашырылат.

Изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо. Изилдөөнүн негизги жоболору менен тыянактары эл аралык илимий-практикалык конференцияларда, семинарларда баяндама жасоо аркылуу апробацияланган жана жарыкка чыгарылган.

Диссертациянын натыйжаларынын басылып чагарылышы. Диссертациялык изилдөөнүн айрым главалары, бөлүктөрү, тыянактары жана сунуштамалары Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиясы сунуштаган кыргыз жана чет элдик илимий басылмаларда 2 (эки) монография түрүндө жана 25 илимий макалада, анын ичинде 9 макала – чет өлкөдө (Россия) чагылдырылды.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү илимий изилдөөнүн максаты, милдеттери жана мазмуну менен шартталган. Диссертация киришүүдөн, үч главадан жана аларды камтылган тогуз параграфтан, корутундулардан, сунуштардан, колдонулган адабияттардын тизмеси менен бирге 364 беттен турат. Иштин аягында пайдалынган булактардын тизмеси жана тиркемелер сунушталат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Диссертациялык иштин киришүүсүндө теманын актуалдуулугу негизделип, теманын приоритеттүү илимий-изилдөөчү иштери менен байланышы иликтенген. Максаты жана милдеттери аныкталып, илимий жаңылыгы, илимий методологиялык жана теориялык негизи, практикалык мааниси ачыкталган. Жактоого коюлуучу негизги жоболору, диссертанттын

жеке салымы, изилдөөнүн натыйжаларынын апробацияланганы, изилдөөнүн натыйжаларынын публикацияларды чыгарылышынын толуктугу, түзүмү жана көлөмү көрсөтүлгөн.

Биринчи бап «**Диний фундаментализмдин феноменин талдоонун жана изилдөөнүн теориялык – методологиялык негиздери**» деп аталып, үч бөлүктөн турат. Бул баптын «**Диний фундаментализм түшүнүгүнүн аныктоодогу негизги теориялык–методологиялык көз караштар**» деген аталыштагы биринчи бөлүгүндө «Ислам фундаментализми» түшүнүгү илимий адабияттарда жана жалпыга маалымдоо каражаттарында кеңири кездешет жана биротоло бекем орун алган. «Идеологиясы Мухаммед Пайгамбардын учурундагы алгачкы исламдын диний, социалдык жана саясий тажрыйбасына кайрылууга негизделген азыркы кездеги мусулман диний-саясий кыймылдардын жалпы мүнөздөмөсү үчүн» [Алексеев, И.Л. Исламский фундаментализм [Текст] / И.Л. Алексеев // Религиоведение: энцикл. слов. – М., 2006. – С. 25.] бул түшүнүк үзгүлтүксүз колдонулуп келүүдө.

Бирок, анеткени менен заманбап мезгилге чейин «ислам фундаментализми» түшүнүгү ар кыл талаш-тартыштарды жаратуу менен, азыркы учурда дагы илимде биротоло акырына чейин аныкталбаган, так аныктамасы туюнтулбаган бойдон калып келүүдө.

Фундаментализм феномени узак убакыттан бери карай ар кыл изилдөөчүлөрдүн өзгөчө көңүлүн бурдурган, талаштуу объект болуп саналат. «Фундаментализм», «диний фундаментализм», «радикалдуу фундаментализм» жана «исламисттик фундаментализм» түшүнүктөрүнө аныктама берүү боюнча аракеттер көрүлдү.

«Ислам фундаментализми» жана “радикалдуу диний фундаментализми” окшоштуктары, айырмачылыктары илимий чыгармаларда жана массалык маалымат каражаттарында өз ордун тапкан.

Политология илиминин көз карашы боюнча «фундаментализм» термини «ислам» сөзү менен айкалыштыруу туура, анткени фундаментализм иш жүзүндө бардык диндерде орун алган жана өкүм сүрүүгө акылуу деп божомолдошот. Башка изилдөөчүлөр исламдагы фундаментализм феноменин сүрөттөө үчүн экстремизм, терроризм, «салафизм», «ваххабизм», «жихадизм» терминдери көбүрөөк туура боло тургандыгын тастыкташат.

Дүйнөлүк башка негизги диндер сыяктуу эле, ислам абсолюттук чындыкка ээлик кылууга укугу бар экендигин жашырбайт. Мындай диний негиздөөлөр алардын иш-аракеттери жогору жактан чечилгендигин, ошондуктан коом тарабынан бекитилген моралдык ченемдердин алкагынан чыгып кеткен ыкмаларды алардын гана колдонууга укугу бар экендигин айрым адепттер билдиришет.

Мындай учурда «ислам фундаментализми» деп аталган исламдын саясатташуусунун четки феномени үчүн «саясий ислам», «исламизм» синонимдери көбүрөөк дал келет деп айрым батыш изилдөөчүлөрүнүн берген аныктамалары менен макул болууга болот.

Ошондой эле «шариат тын» жер шарын кучагына алган бийлигин орнотуу үчүн чыккан радикалдуу жана өтө ашкере кетпеген азыркы кездеги ислам диний-саясий кыймылдардын ишмердүүлүгүн «исламизм» [Алексеев, И.Л. Исламский фундаментализм [Текст] / И.Л. Алексеев // Религиоведение: энцикл. слов. – М., 2006. – С. 41.] түшүнүгү менен белгилешсе болот. Ислам – бул дин, исламизм болсо дүйнө жүзүндө халифатты куруу жана шариат ты орнотуу максатына умтулган радикалдуу диний-саясий фундаменталисттик кыймыл жана багыт.

Негизинен ислам динамикалык түрдө өнүккөн диний тутум болуп эсептелет, анын алкагында – «традиционализм, консерватизм, радикализм, реформизм, фундаментализм ж.б.у.с. ар кандай диний-саясий багыттарды бөлүп чыгарышкан» [Левин, З.И. Предисловие [Текст] / З.И. Левин // Фундаментализм ст. – М., 2003. – С. 36.]. Ислам динин туткан дайындуу топтордун диний аң-сезимдеринин түзүлүшүнө жана социалдык-саясий процесстерге бул багыттардын таасир берүүчү талдоосуна өзгөчө көңүл бурулду.

Өткөн кылымдын 90-жылдарынан тартып ислам фундаментализминин көйгөйүнө цивилизациялык методдун негизинде кароо аракеттери көрүлө баштаган.

Цивилизациялык теориянын байланышында, байыркы салттардын башатына кайтууга умтулгандык деп аныкталган ислам фундаментализми, ислам дүйнөсүнүн «Батыштын цивилизациялык чакырыгына» жооп аракети катары каралат [Алексеев, И.Л. Исламский фундаментализм [Текст] / И.Л. Алексеев // Религиоведение: энцикл. слов. – М., 2006. – С. 53.].

Жалпысынан изилдөөчүлөр тарабынан «ислам фундаментализминин» айрым мүнөздүү белгилери ачыкталган жана азыркы кездеги саясий теория менен практикада бул феномендин орду аныкталган. Илимий чыгармадагы анализ «фундаментализм» түшүнүгүнүн интерпретациясына үч негизги мамилени бөлүп кароого жол берет.

Биринчи маселе. Фундаментализм, негизи илимдүүлүктү, толеранттуулукту четке каккан дүйнө таануу жана сөзгө келбес, фанаттык берилүү менен колдоо катары терс байланышта каралат, ал эми кимде-ким «өздөрүн гана кабыл алып, белгилүү бир чөйрөгө таандык болбогон тараптарга карата келишпестигин билдирсе», андайлардын баарына «фундаменталист» терминин колдонушат. Ошондой эле экстремизмдин, саясий радикализмдин, терроризмдин ар кандай көрүнүштөрүн

фундаментализм деп аташат. Тактап коюш керек – мындай салыштыруу туура эмес, себеби:

- экстремизм – бул маңызы саясий күрөштүн чектен ашкан, күч колдонулган каражаттарын колдонууну камтыган саясий аракеттердин белгиленген түрү;

- фундаментализм диний аракеттин түрү диний платформага же принциптерге таянышкан диний ой-жүгүртүүнүн ыкмасы;

- терроризм – бул зомбулук идеологиясы, ар кандай саясий кырдаалдарда колдонулган саясий активдүүлүктүн өзгөчө бир түрү.

Ошентип, фундаментализмди экстремизм, саясий радикализм жана ал эмес терроризм менен бирдей деп эсептөөгө болбостугун баса белгилеп кетиш керек. Бирок радикалдуу ислам фундаментализми саясий ой-жүгүртүүнүн ыкмасы болгондуктан ал ар-дайым саясий аракеттердин бир түрүү-экстремизмди саясий активдүүлүктүн бир түрү терроризмди кеңири саясий курал катары колдонуп келет.

Экинчи маселе. Фундаментализм модернизациянын жана глобализациянын процесстерине болгон реакцияны билдирген саясий жана социалдык-маданий көрүнүшүнө айланып барат.

Үчүнчү маселенин негизинде - фундаментализмдин өзгөчөлүгү менен шартталып жайылтылышынын ырааттуу жаңылануусу, дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндөгү фундаменталисттик кыймылдардын ылдамдап өсүшү – төмөнкүдөй жыйынтык чыгарууга түртөт, терминдин жакын арада эле киргизилгенине карабастан - фундаментализм радикализмден, традиционализмден, ортодоксиядан айырмаланып турса дагы көптөгөн индивидуалдуу, саясий жана социалдык факторлор менен шартталган.

Фундаментализм – бул толук масштабдуу коргоого бел байлаган, тийиштүү негизги идеяга же негизги баалуулукка карата коюлган жол-жобо. Демек «фундаментализм» термининин артында турган саясий феномендин түздөн-түз жана объективдүү изилдениши жемиштүү, азыркы талапка жооп берет. Бул кубулуштун саясий маани-маңызын көрсөтүүгө жана аныктоого, кандайдыр-бир принциптерди курал кылып гана тынчып калбай, аларды социалдык жашоо чөйрөдө, баарынан мурда саясатта биринин артынан бирин ишке ашырган фундаменталисттик инсандардын, топтордун же уюмдардын өзгөчө бир социалдык-саясий мүнөздөрүн ачыктоого аракет кылуу зарыл.

Биринчи баптын «**Ислам фундаментализми: идеология жана саясий практика катары**» деген аталыштагы экинчи бөлүгүндө, азыркы учурда диний фундаментализмдин идеология жана саясий практика катары көрүнүшүнө көңүл бурулган.

Совет мамлекети кыйрагандан кийин бул масштабдуу дүйнөлүк саясатты аныктаган метатеориялардын, тагыраак айтканда – идеологиялардын ордун

дин ээледі. Албетте, ар кандай идеологиялык доктриналардын жактоочулары тарабынан баалуулуктардын белгилүү бир тутумун түшүндүрүү үчүн дин дайыма колдонулган. Кыргыз теологу К. Маликов [Маликов, К. Мусульманская община Кыргызстана и политический процесс в стране. Государственная политика в отношении ислама. Аналитика [Текст] / К. Маликов. – Бишкек: КРСУ, 2008. – 106 с.]. Батыш изилдөөчүлөрдүн «диний фундаментализмдин маңызы анын кайсы-бир диндин алкагындагы жөн гана агым эмес, ал чынында спецификалык саясий идеология экендигинде» деген көз-карашын колдогонун билдирүүдө.

Азыркы учурда дин дүйнөлүк коомдун орчундуу бөлүгүнө саясий көзөмөл орнотууга жөндөмдүү болгон мурдагыдай эле чоң күч болуп саналат. Диний фундаментализм коркунуч алдында турган улуттук же этникалык окшоштукту бекемдөө саясий-идеологиясы катары колдонулушу мүмкүн. Бирок дайыма диний фундаментализм, саясатты өздөрүнүн конъюктуралык түшүнүктөрүнө, амбицияларына жана өзүмчүл максаттарына баш ийдирүүгө умтулган тар чөйрөдөгү топтордун куралына айланат.

Диний фундаментализмдин саясий бир принциптерди коргоо менен аларды жүрүш-турушту жетектеген саясий түзүлүштөрдү, түшүнүктөрдү жана баалуулуктардын жыйындысын иш-жүзүндө ашырууга умтулат.

Бир жагынан фундаменталисттер:

- учурдагы саясий - социалдык тартипке болгон өздөрүнүн көз карашын сунуш кылышат;
- каалаган келечек образын түзүшөт;
- дүйнөлүк түзүлүш жана «жакшы» коом жөнүндө сунуш кылышат;
- коомдун моделин сунушташат, ага ылайык зарыл болгон саясий өзгөрүүлөр болушу кажет.

Коомду реформалоо үчүн саясий программалар диний фундаменталисттердин доктринасында камтылган, бул “фундаментализмди идеология катарында” [Хейвуд, Э. Политология [Текст] / Э. Хейвуд; пер. с англ. и под ред. Г.Г. Водолазова, В. Ю. Бельского. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – С. 295.] кароого бизге укук берет. Ошол эле убакта фундаментализм, идеология сыяктуу эле, коомдук жана индивидуалдык аң-сезимдин ар кандай чөйрөсүн кучагына алат – “илимий билимден динге чейин жана түшүнүктөрдүн чын же жалганына карабай тиешелүү жүрүш-туруш жөнүндөгү күнүмдүк түшүнүктөрдү жарыялайт” [Социологический словарь [Текст]. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1997. – С. 98.].

Фундаментализмдин саясий-идеологиясы «тунук» исламдан аябай эле айырмаланган айтылуу саясий ислам менен туура эмес окшоштурушат. Дүйнө жүзүндө тар түшүндүрмө менен бир катарда фундаментализм жөнүндө

жөнөкөйлөтүлгөн, көндүм болуп калган, диний, саясий жана коомдук ишмерлер тең бөлүшкөн түшүнүк жайылтылган.

Көрсөтүлгөн фундаментализмдин саясий – идеялык түзүлүштөрүнүн негизги орундарынын бирин төмөндөгү учурдарга негизденген батышка каршы багыт ээлейт. Себеби:

– Биринчиден, саясий - идеялык түзүлүштөгү салафит-жихадисттердин конспирологиялык теориясында ислам динине, анын адепттерине каршы иудей-христиандык тымызын иш жөнүндө белгиленет.

– Экинчиден, жогоруда айтылгандардын негизинде мусулман дүйнөсүндө бир гана жол калат – ал зомбулук.

– Үчүнчүдөн, салафийлик-жихадизмдин идеологдору «цивилизациялар кагылышы» идеясын колдонушат.

Салафийлик агымдын тарыхы жана ислам дүйнөсүндө бул түшүнүктүн ээлеген орду тууралуу көз караштар баяндалат. Салафийлик - арапчадагы «алгачкы», «мурунку» деген маанилерди билдирген «салаф» сөзүнөн алынган.

Салафийлик тарыхтан азыркы күнгө дейре бир топ өзгөрүүлөргө жана бөлүнүүлөргө дуушар болду, «салафий» деп атагандарды алгачкы мезгилдеги салафий көз карашынын негизинде таанытуу дагы жетиштүү болбойт. Ошондуктан салафийликти өзгөчөлүктөрүнө жараша таанытуу объективдүү болот.

Жалпылап айтканда классикалык салафийлик Ахмад бин Ханбалдан башталып, Ибн Таймия менен уланып Мухаммед бин Абдул Ваххабка чейинки тарыхый этапты камтыйт. Сауд Арабияда жана башка өлкөлөргө жайылган ваххабийликтин басымдуу бөлүгү Мухаммед бин Абдул Ваххабдын аракети менен калыптанган деп эсептелет.

Борбордук Азия аймагында салафийликтин жана ваххабинин таасири 1990-жылдардан баштап, социалдык-саясий жана экономикалык кризис учурунан тарта билине баштаган. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн ичинде Өзбекстан орто кылымдардан бери ислам дини кеңири тарап, жайылган мамлекет болгондуктан салафийликтин, ваххабийликтин таасири да ушул аймактын Фергана өрөөнүнө караштуу Андижан, Маргалан, Фергана сыяктуу шаарларында көрүлгөн.

Ваххабизм жана салафизмдин идеологдору чыныгы исламды ордуна алып келүүгө үгүт-насаат жүргүзүшөөрүн, катары азыркы ислам дүйнөсүнүн салт жана практикаларын четке кагышаарын белгилеп кетүүгө болот.

Салафизм, ваххабизм – зомбулуксуз диний үгүт-насааттан тартып, глобалдык саясий зомбулукту колдонгон стратегияларын өзүнө камтыган кеңири жайылтылган түшүнүктөр. Кандай гана болбосун салафизмдин – жихаддык жана жихаддык эмес эки версиясы, динсиздерге, ошондой эле

«ишенимден кайткан» мусулмандарга каршы өлүм-зомбулук акциясы менен актанышкан Кудайсыздыкка күнөө коюу доктриналдык концепциясы менен бириктирилген.

Тактикалык маселелерден сырткары радикалдуу диний фундаменталисттердин арсеналында стратегиялык маселелер да бар, башкача айтканда эң акыркы максаттар. Халифатты орнотуу концептиси - глобалдык жихад жолу менен жетишилген – эң акыркы максат болуп саналат. Ушуну менен бирге салафиттик-жихадисттик дүйнө таанымынын радикалдуу диний фундаменталисттер экстремизм жана терроризмди, халифатты кайра тургузууга багытталган негиздүү аракеттери жана саясий курал катары карашат.

Биринчи баптын **«Экстремизм жана терроризм диний фундаментализмдин саясий зомбулуктун саясий куралы»** деген аталыштагы үчүнчү бөлүгүндө, терроризмдин, экстремизмдин доктриналдык, уюштуруу жана саясий – идеялык булактарын аныктоого, булактардын маңызын жана мазмунун түшүнүүгө илимий изилдөө жүргүзүлдү. Бул изилдөө экстремизмди жана терроризмди, радикалдуу диний фундаментализмдин саясий зомбулук куралы катарында кароого шарт түзүп берди.

Азыркы доордун тенденцияларына, карама-каршылыктарына ылайыкташып алышып, террористтик актыларды, экстремисттик акцияларды ишке ашырышкан белгилүү бир түрдөгү саясий күчтөр, оюнчулар, агрессивдүү уюмдар дүйнө жүзүнө жайылууда.

Азыркы доордо түзүлгөн жеңилбес көрүнүштөр: адамзаттын тийиштүү катмарларында чыдагыс баскычка чейин жеткирилген – саясий, социалдык теңсиздик, өзүмчүлдүк, зомбулук, коррупция, укуктук нигилизм, ошондой эле адамдын коомго ийгиликсиз социалдашуусу биригип экстремизм жана терроризмди радикалдуу диний фундаментализмдин саясий зомбулуктун куралы катарында жаратат.

Америка изилдөөчүсү Н.Хомский [Хомский, Н. Новый военный гуманизм [Текст] / Н. Хомский. – М.: Праксис, 2002. – С.141.] белгилегендей, батыш илимпоздору Френсис Фукуяма жана Самуэл Хантингтон тарабынан «цивилизациялар согушу» [Хомский, Н. Новый военный гуманизм [Текст] / Н. Хомский. – М.: Праксис, 2002. – С.145.] концепциясы сунуш кылынган. Андагы негизге ылайык АКШда «цивилизациялуу» Батыш менен ислам дүйнөсүнүн ортосунда кастык күч алууда, айрым «ой-жүгүртүүчүлөр» болсо өздөрү ойлоп тапкан кайсы-бир жаңы цивилизацияларга дүйнөнү жасалма түрүндө бөлүүгө аракет кылышууда. Бул концепцияда эң коркунучтуусу, андагы маани боюнча элдерди «жакшыларга», жашоодо «татыктууларга»

жана жашаганга татыксыз «жамандарга» бөлүүгө саясатчыларды шыкактагандыгы.

Азыркы учурда бул концепцияны араб өлкөлөрүндө, Борбордук Азия регионунда реанимациялоо процесси башталды. Дүйнөнүн региондорунун биринде «башкарылган башаламандык же кризистик башкармалык» түзүү аркылуу бул концепцияны ишке ашыруу жоромолу жаңы сценарийдин негизги коркунучу болуп белгиленип турат. Ал эми башаламандыктын негизиндегилер – экстремизм, терроризм, радикалдуу диний фундаментализм, локалдык конфликттер, өнүккөн өлкөлөрдүн кызыкчылыктарынын жылышына бөгөт болгон айрым өлкөлөрдүн суверенитетине доо кетирүү.

Экстремизмдин, терроризмдин жана радикалдуу диний фундаментализмдин доктриналдык булактарын түзгөн ар-түрдүү саясий – концепциялар, пландар жана идеялар иштелип чыгууда жана ишке ашырылууда.

Тийиштүү уюмдар, түзүмдөр, топтор, ошондой эле радикалдык диний фундаментализмдин ураанынын астында терроризм, экстремизм актыларын, акцияларды ишке ашыруу, уюштуруу, демилгелөө үчүн максаттуу түрдө түзүлгөн аскерлешкен террористтик жана экстремисттик түзүлүштөр терроризмдин, экстремизмдин уюштуруучу булактары деп түшүндүрүлөт.

Исламисттик идеология вакуумда пайда болгон эмес, ал карама-каршы түрдө диний салтка кирип кеткен, чектен ашкандыкка жеткирүү менен андан айрым элементтерди калпып алган.

Ошондуктан фундаментализмдин саясий мааниси, фундаменталисттер белгилүү бир принциптерди коргоо менен алардын жүрүш-турушун жетектеген саясий түзүлүштөрдүн, түшүнүктөрдүн, баалуулуктардын жыйындысына «бургандыктарында» турат.

Экстремизм жана терроризмдин негизинде төмөнкү «негиздик саясий – идеялык платформалар» [Кочетов, А. Что такое национализм? [Текст] / А. Кочетов // Советская Россия. – 2008. - №88.] жаткандыгын көптөгөн мурдагы белгилүү окуялардын жана терроризм менен экстремизмдин азыркы жасалып жаткан акцияларынын анализи көрсөтүүдө:

- агрессивдүү, реакциялык улутчулдук;
- суррогаттык, бузулган диний көз караштар;
- радикализм.

Экстремизм жана терроризмдин бардык аталган негиздик саясий – идеялык платформалары бири бири менен тыгыз өз ара байланышта турушат, негизи алар кадыресе бири бирине жыш аралашкан.

Радикалдуу диний фундаменталисттердин пикири боюнча, алардын алган багытын колдоону каалабаган башкаларга табигый жооп болуп – зомбулук

саналат. Радикалдуу диний фундаменталисттердин күрөшү төмөнкү максаттарга багытталган:

- биринчиси, калкынын көпчүлүк бөлүгүн мусулмандар түзгөн мамлекеттерде светтик бийликти кулатуу;

- экинчиси, мусулмандар аз болгон мамлекеттерде, мусулман калкынын көз карандысыздыгы үчүн күрөшүү;

- үчүнчүсү, мусулман мамлекеттеринде башка диндин өкүлдөрү көз карандысыздыкты талап кылган учурда аларга каршы туруу;

- төртүнчүсү, мусулман дүйнөсүнө терс таасирин тийгизген Батышка каршы күрөшүү.

Саясий көрүнүш катары радикалдуу диний фундаментализм эки негизги формалардан турат: саясий - идеялык доктрина катары жана ушул доктринага негизделген саясий практика катары.

Жихад («ыйык согуш») – алар тарабынан динсиздер менен күрөштүн ыкмасы катары эсептелет, ал эми исламдын чыныгы жоокери жихаддын максаттарына жетүү үчүн бардык методду колдонууга тийиш.

Салафий жихадистер өздөрүнүн идеологиясында төмөнкү түшүнүктөрдү кеңири колдонушат:

- Батыш – бул исламдын эң коркунучтуу душманы;

- Зомбулук – бул коркунучтуу жоюунун саясий куралы;

- Куралдуу жихад – бул Батыш менен күрөшүүнүн жалгыз жолу.

Жогоруда көрсөтүлгөндөрдү эске алсак – ислам фундаментализми Бобор Азиядагы терроризмдин жана экстремизмдин аракеттеринин жана эволюциясынын саясий-идеялык негизи катарында көрүүгө болот. Радикалдуу диний фундаментализм терроризмди жана экстремизмди саясий шайман катары колдонуп, саясий зомбулукка, коркутууга жана адам өлтүрүүгө саясий-идеялык негиз түзүп берет. Мисал катары, Сирияда, Иракта жана башка жерлерде ИГИЛ тарабынан адамдарды өлтүрүү көрүнүшүнө күбө болуудабыз.

Азыркы доордун карама-каршылыктары жана мүнөздүү белгилери буларды чечүүнүн ыкмасы катары терроризм менен экстремизмди объективдүү түрдө алдын алышпайт. Бирок азыркы доордун мүнөздүү белгилерине жана карама-каршылыктарына ылайыкташып алышып, террористтик актыларды, экстремисттик акцияларды уюштурушкан жана ишке ашырышкан белгилүү бир түрдөгү саясий оюнчулар, агрессивдүү уюмдар дүйнө жүзүндө бар.

Терроризм жана экстремизм белгилүү бир мааниде азыркы доордо түзүлгөн жеңилбес көрүнүштөрдү пайда кылат: адамзаттын тийиштүү катмарларында чыдагыс баскычка чейин жеткирилген – саясий жана социалдык теңсиздик, зыкымдык жана дүнүйөкордук, коррупция, өзүмчүлдүк

жана зомбулук, куралга жана жардыруучу заттарга оңой жете алгандык, укуктук нигилизм.

Экинчи бап **«Ислам фундаментализминин Борбордук Азиядагы коомдук процесстерге таасир берүүчү социалдык – саясий механизмдери»** деп аталып, үч бөлүктү камтыйт.

Ушул баптын **«Борбордук Азиядагы ислам фундаментализминин саясий процесстерге таасир берүүчү саясий механизмдери»** деген биринчи бөлүгүндө Кыргыз Республикасы үчүн өткөөл мезгил жаңы механизмдерди жана алардын факторлорун пайда кылды.

«Коомдун саясий жашоосу» категориясы азыркы политологияда колдонулуп жаткан кеңири жана ар тараптуу түшүнүктөрдүн бири болуп саналат. «Саясий жашоо» түшүнүгү ичине көрүнүштөрдүн кеңири чөйрөсүн камтыйт: көп кырдуу саясий институттар жана алардын функциясы, түзүлгөн кырдаалга жараша же ага каршы колдонулган адамдардын, социалдык топтордун өз ара мамилелеринин ар кандай түрлөрүн камтыйт [Политология [Текст]: учеб. для вузов / под ред. В.Н. Лавриненко – М.: ЮНИТИ, 2002. – С. 239.]. Мисалга, Кыргыз Республикасы үчүн өткөөл мезгил болуп саналган XX - кылымдын аягы XXI кылымдын башында анын саясий жашоосуна көптөгөн факторлор таасирин тийгизди: демократиялаштыруу жана маалыматташтыруу процесстери, 2005, 2010 жана 2020 жылдардагы ынкылаптар, массалык маалымат каражаттары жана диний факторлор, өзгөчө ислам дини.

Саясий процесс дегенде саясий көрүнүштөрдүн өнүгүү жүрүшүн, коомдун саясий системасынын функциясын жана калыптанышын камсыз кыла турган бийлик тармагында өз ролун жана функцияларын ишке ашыруу боюнча саясий субъекттердин аракеттеринин жыйындысын түшүнүү керек [Заславская, Т.И. Социальный механизм трансформации российского общества [Текст] / Т.И. Заславская // Социол. журн. – М., 1995. – № 3. – С. 4.]. Бул түшүнүк саясат субъекттердин өз ара аракетинин процесстерин ачып берет: саясий лидерлердин, топтордун, элиталардын ж.б..

Саясий процесстер өзүнө саясий мамилелердин жана институттардын жаралышын жана иштөө механизмдерин, саясаттын көп сандаган субъекттеринин өз ара кызматташуу формасын, саясий бийликти жүзөгө ашыруу технологиясын жана башкаларды камтыйт.

Ислам фундаментализми Борбордук Азия регионунда диний-саясий агым катары бул региондун саясий жашоосунда кандай орунду ээлеп тургандыгын так баалоо үчүн, азыркы Кыргыз Республикасынын саясий процессине ислам фундаментализминин таасир этүү механизмдерин сүрөттөө зарыл.

Механизм - бул изилденип жаткан объектинин модели. «Бул механизмди изилдөө негизинен кыймылдаткыч күчтөрдү, мыйзам ченемдүүлүктөрдү, этаптардын, коомдун трансформациясынын жетишилген жана мүмкүн болгон жыйынтыктарын дагы терең жана тутумдуу түшүндүрүүгө мүмкүнчүлүк берет» [Заславская, Т.И. Социальный механизм трансформации российского общества [Текст] / Т.И. Заславская // Социол. журн. – М., 1995. – № 3. –С. 66.].

Саясий механизм – бул саясий институттардын жана уюмдардын берилген бир багытта коомдун өнүгүшүнүн мүнөздөрүн жана касиеттерин өзгөрүүгө багыттаган системалык иш – аракеттер.

Саясий механизмдин объектиси – жалпы коом жана ошол коомдун саясий тутумун өзгөртүүгө алып келүүчү процесстер.

Саясий механизмдин субъекттерин аныктоо үчүн негиз катары кандайдыр бир саясий-социалдык топ тандалат. Муну “кызыкдар топтордун” теориясынын негизинде карап көрөлү. Бул теория 1908-жылы америкалык социолог жана политолог Артур Бентли тарабынан иштелип чыккан. Бентли саясий-социалдык топтордун көрсөткөн таасирин башкача айтканда «конкреттүү саясий кырдаалда кызыкчылыктардын жана иш - аракеттердин жалпылыгынын негизинде адамдарды бириктирүүнү» саясий процессте таасир берген механизмдердин субъекти катары аныктаган [Заславская, Т.И. Социальный механизм трансформации российского общества [Текст] / Т.И. Заславская // Социол. журн. – М., 1995. – № 3. –С. 68.]. Бентли мындай эки топтун өз ара аракети саясий процесстин маңызы болуп саналарын көрсөткөн. Ушунун негизинде субъекттерди деталдуу кароо үчүн аларды шарттуу бөлүп кароо керек:

Биринчиден, формалдык исламдык структуралар – (муфтият, мусулман жамааты), кыймылдар жана бирикмелер, партиялар жана эл аралык ислам уюмдары.

Экинчиден, формалдык эмес диний түзүлүштөр – эл аралык жабык ислам уюмдары, мыйзамсыз куралдуу түзүлүштөр жана алардын лидерлери, фундаменталисттик террорчулук жана экстремисттик багыттагы тыюу салынган эл аралык уюмдар, дүйнө жүзүнө белгилүү болгон террорчулар.

Ислам фундаментализминин туруктуу функциялары көрсөтүлдү, алар: идентификациялоо, багыт алуу, жоболоштуруу, ыңгайлашуу, социалдашуу, интеграциялашуу, карым-катыш функциялары. Ушул функцияларды жүзөөгө ашырууда механизмдердин саясий процесстерге тийгизген таасиринин багыттары – жандануу жана жаратуу формасында изилденди.

Ислам фундаментализминин саясий процессте таасир берүүдөгү саясий механизмдери: саясий - аксиологиялык, саясий - идеологиялык, саясий - укуктук.

Саясий механизмдердин саясий процесстерге таасир берүүсү, диний фундаментализмдин кайра жаралуусуна түз таасирин тийгизет.

Алар ислам багытына кайтып келдик деген саясий идеяга жамынып алышып, Кыргыз Республикасында жана Борбордук Азиянын башка республикаларында болуп жаткан саясий процесстерге жигердүү катышып жатышат [Концепция национальной безопасности Кыргызской Республики от 09.06.2012 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/61367>. – Загл. с экрана.]. Акыркы мезгилдерде айрым мамлекеттерде өз филиалдары жашыруун түрдө жана айрым учурларда ачык айрым иштеп жатат, бир катар ислам уюмдарынын эл аралык саясаттагы ролу өсүп жаткандыгы байкалууда, мисалы: «ИГИЛ», «Талибан», «Бир тууган мусулмандар», «Хезболлах», «Жаралуунун ислам партиясы» (“Исламская партия возрождения”), «Аль-Джихад», «Таблиц джамаат», «Ислам джихады» партиясы, «Хизб-ут-Тахрир» партиясы, «аль-Муджахидун» (ишеним үчүн жоокерлер), «Джамаат аль-Ислам» жана бир катар башка уюмдар жана партиялар.

Дагы бир атайын белгилей кетчү жагдай, формалдуу да, формалдуу эмес да исламдык түзүмдөр тарабынан Борбордук Азия Республикаларынын саясий процессинде кадыресе эле өстү

Экинчи баптын **«Ислам фундаментализминин Борбордук Азиядагы саясий процесстерге таасир берүүчү социалдык механизмдери»** аттуу экинчи бөлүгүндө төмөнкүлөр көрсөтүлөт.

Социалдык механизм - бул формасы боюнча туруктуу социалдык мамилелер, алар максималдуу алдын ала билинген жыйынтыктар менен кайталоолордун бардык санында ишке ашырылат.

Социалдык механизм – бул социалдык диний-маданий чөйрө менен индивиддин (мусулман адамдын) алакасына болгон багытын болжолдойт.

Диний фундаментализмге, жөндөмдүү болгон динге ишенүүчүлөрдүн баарлашуусу уникалдуу социалдык механизмдердин бүтүндөй бир катмарын жаратат, алар аркылуу диний ынанымдын көрүнүшү калыптанат. Жугузуу, ишендирүү (ынандыруу), акыл үйрөтүү жана тууроо сыяктуу социалдык механизмдер катары эсептелет.

Ислам фундаментализминин саясий процесстерге социалдык механизмдердин таасири дегенде социалдык топтордун жүрүм-турумунун туруктуу тутумдары түшүнүлөт, ошондой эле бул топтордун бир жагынан мамлекеттик социалдык институттары менен мамилеси, экинчи жагынан түзүлгөн социалдык-экономикалык абалды эске алып бул топтордун, мамлекетти өнүктүрүүнүн саясий-социалдык жана экономикалык маселелери боюнча бийликке карата мамилесинин жана таасир берүүсүн түшүнөбүз.

Радикалдык диний фундаментализмдин саясий процесстерге таасир берүүсүнүн социалдык механизмдер алардын алдында турган конкреттүү максаттар жана милдеттерди аныктайт, аларды ишке ашыруу, коюлган максаттарга жетүү боюнча милдеттерди чечүүгө өбөлгө болот.

Фундаментализмдин социалдык механизмдери төмөнкүдөй түзүмдөргө ээ:

- социалдык механизмдин субъектиси – бул диний фундаменталисттик, экстремисттик жана террористтик уюмдар, алардын топтору, мүчөлөрү диний-саясий партиялар;

- социалдык механизмдин объектиси – мамлекеттеги социалдык жана саясий процесстер.

Социалдык феномен катары фундаментализм адамдардын социалдык статустарына карабай аларды жаңы уюмдарга, топторго жана кыймылдарга диний идея жана практика аркылуу бириктирет.

Бүгүнкү күнү Борбордук Азия республикаларында бир катар мусулмандык кайрымдуулук, агартуучу, саясий уюмдардын филиалдары иштейт. Алар үчүн аймактын бардык мусулмандарын бириктирүү, бирдиктүү ислам мамлекетин түзүү панисламисттик идеяларды үгүттөө мүнөздүү.

XX кылымдардагы исламдык уюмдар жана кыймылдар өздөрүнүн түшүнүгүндө чоочундарды жээригендикти жана мусулман динине берилгендикти, ошондой эле аны фанаттык жана радикалдык ыкма менен душмандарынан коргоого алууга болгон даярдыкты жарыялашкан.

Фундаменталдык көз караштын жаралышына түрткү берген себептерди түшүндүрүү үчүн жогоруда айтылгандарды эске алуу менен инсандын социалдык-саясий да, өзгөчө сапаттары менен да фундаменталисттик ой-жүгүртүү стилине берилгендикти жана фундаменталисттик уюмдардын мүчөлөрү болоорун түшүндүргөн тыянактар изилденди.

Социалдык механизмдин субъектиси катары төмөнкү социалдык топтор фундаменталисттик уюмдардын потенциалдуу мүчөлөрү болушу мүмкүн:

– «жаңы кембагалдар» [Нарочницкая, Е.А. Этнонациональные конфликты [Текст] / Е.А. Нарочницкая. – М.: ИНИОН, 2000. – С.22.];

– “интеллектиси төмөнкү деңгээлдеги адамдар” [Будон, Р. Идеология и идейные ресурсы [Текст] / Р. Будон. – Л., 1986. – С. 108.];

– “адам коомунда жана жашоодо өзүнүн ордун таппагандар жана иши оңолбогондор”, бул учурда алар диний фундаменталдык идеяларды кабыл алып террористтердин, экстремисттердин жана фундаменталисттердин катарын толукташкан [Будон, Р. Идеология и идейные ресурсы [Текст] / Р. Будон. – Л., 1986. – С.124.];

– “эксплуатацияланган жана жабыркагандардын арасынан эмес, эригип-зериккендердин” арасынан тилектештик жана колдоо аркылуу

фундаменталисттик кыймылдарга, уюмдарга тартылгандар. Уюмдарда динчилдердин ичинен «иштебегендер 69% түзөт». Алар үчүн “эмнеге ишенесиң дегенден, кимге ишенесиң деген көбүрөөк мааниге ээ” [Челищев, В. И. Фундаментализм в современном мире: истоки, социальная природа и политическая сущность [Текст]: дис. ... канд. полит. наук / В.И. Челищев. – М., 2006. – 151 с.];

– “бирөөлөрдүн баалуулуктарын жана идеяларын тез кабыл алуучулар” [Бжезинский, З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство [Текст] / З. Бжезинский. – М.: Междунар. отношения, 2005. – С.64.].
Адамдарды фундаменталисттик уюмдарга жалгыздык кайгысы, сүйлөшүүгө болгон муктаждык жана социалдык байланыштын бузулушу алып келет. Алар диний фундаментализмдин байрагынын алдында чогулганга даяр. Булар үчүн “жеңишти аракеттер аныктайт” [Бжезинский, З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство [Текст] / З. Бжезинский. – М.: Междунар. отношения, 2005. – С.69.] деп эсептелет;

– “ачык-айкын көрүнүштөгү өзүмчүлдөр”. Аалар ар кандай фундаменталисттик уюмду айырмалап турган өз жанын аябаган өзгөчө ишенимдүү жыйымчылары болуп канааттанбагандыктын мүнөздүү сезими бар болгондор. Булар тарыхта өзүнүн изини калтырууга аракеттенет [Хоффер, Э. Истинно верующий: личность, власть и массовые общественные движения [Текст] / Э. Хоффер. – М.: Альпина Бизнес Бук, 2004. – С. 38.];

– «өкүнгөндөр» жана «күнөөгө баткандар» да диний фундаменталисттик кыймылдарга жан-дили менен биригишет, ошондой эле алардын арасында колунда бар, жакшы жашагандары да жок эмес [Хоффер, Э. Истинно верующий: личность, власть и массовые общественные движения [Текст] / Э. Хоффер. – М.: Альпина Бизнес Бук, 2004. – С. 44.].

Экинчи баптын **«Борбор Азия өлкөлөрүндөгү экстремисттик, террористтик жана радикалдуу диний фундаменталисттик уюмдардын саясий ишмердүүлүктөрүнүн жигерденүүсүн талдоо»** аталышындагы үчүнчү бөлүгүндө мыйзамга каршы жүрүм-турум механизминин теориялык тутумдук талдоосунда, социалдыктан индивидуалдууга жана индивидуалдуулуктан социалдыкка өтүүчү татаал процесстерди ачыктоодо жүйөлөнүү процесси олуттуу мааниге ээ болот.

Диний экстремизм, терроризм жана радикалдуу диний фундаментализм жүйөлөрүнүн түрлөрү илимий эмгектерде көп ирет талкууланган, жана албетте, бул боюнча ар кандай көз караштар орун алган.

Диний экстремисттик, террористтик жана радикалдуу фундаменталисттик топтордун талдоосунун негизинде ишмердүүлүктүн үч негизги жүйөсүн белгилеп кетсе болот. Биринчиден, культурологиялык жүйөө – террористтердин логикасы боюнча, коомду мезгил-мезгили менен

«беймаза кылып туруш» керек, барынан жакшысы «кан төгүүнүн жардамы менен». Экинчиден, рационалдуу жүйө – алар тарабынан террордук саясий ишмердүүлүктүн натыйжалуу шайманы катары түшүндүрүлөт. Үчүнчүдөн, идеологиялык жүйө – террор саясий-социалдык процесстерди жөнгө салуучу курал катары коомго таңууланат.

Дагы бир россиялык окумуштуу С. А. Эфиров Эфиров [Эфиров, Б.А. Терроризм как катастрофогенный фактор [Текст] / Б.А. Эфиров // Социальные конфликты: Экспертиза. Прогнозирование. Технологии разрушения. – М., 2005. – № 4. – С. 89.], «өзүн өзү тастыктоо, өзүн өзү окшоштуруу, жаштык романтика жана каармандык, өзүнүн ишмердүүлүгүнө өзгөчө маани берүү, четтегендикти, конформизмди, жоопкерчиликтин жоктугун, стандартизацияны, маргиналдыкты, жадагандыкты жеңүү чыгуу ж.б.» сыяктуу терроризмдин жана экстремизмдин жүйөлөрүн бөлүп көрсөтөт. Идеялык жүйөлөрдү сүрүп чыгарып же алар менен чырмала алуучу жеке өзүн ойлогон жүйөлөр да болушу мүмкүн. Бирок, өзүнүн элин же бүт адамзатты куткаруучу аргага, жогорку чындыкка ээ болууга толук ишенгендик – «идеялык абсолютизм» негизги жүйө болуп саналат. Ушундай эле менталдуулук саясий лидерлерге да, дин жайылтуучуларга да бир топ таандык, бирок «кандай гана болбосун абсолютуу чындыкка дагы деле жете электерге аны жеткирүүгө же макул эместерди жок кылууга Эфиров [Эфиров, Б.А. Терроризм как катастрофогенный фактор [Текст] / Б.А. Эфиров // Социальные конфликты: Экспертиза. Прогнозирование. Технологии разрушения. – М., 2005. – № 4. – С. 89.] кимде курч каалоо пайда болсо, ошолор экстремизм жана терроризм жолуна түшүшөт. Идеялык абсолютизм ошентип экстремизмге жана анын четки формасы – терроризмге которулуп коюлат.

Россиялык окумуштуу Д. В. Ольшанский [Ольшанский, Д.В. Психология терроризма [Текст] / Д.В. Ольшанский. – СПб.: Питер, 2002. – С.57.] террористтик, экстремисттик жана радикалдуу фундаменталисттик ишмердүүлүктүн жүйөлөрүнүн төмөнкү негизги топторун бөлүп алат. Бирок мындай бөлүштүрүү жетиштүү шарттуу мүнөз алып жүрөт деп ал жаңылыш айтып алууда, анткени Борбордук Азия өлкөлөрүндө реалдуу жашоодогу адамдар, анын ичинде террористтер, диний экстремисттер жана радикалдуу фундаменталисттер бир канча жүйөлөрдү жана жок дегенде бир жүйөлөнүүнү өзүнө камтыган татаал жүйөлөнүү комплекстерин жетекчиликке алышат. Ошентсе дагы төмөнкүдөй көрсөтсө болот:

1. «Пайда көздөөчү жүйөөлөр» (жеке турмуштук жүйөөлөр).
2. Адамдын өзүнүн баалуулуктары, анын саясий-идеялык позициялары топтун же уюмдун идеологиялык баалуулуктарына дал келишине негизденген «идеологиялык жүйөөлөр» (саясий-идеялык жүйөөлөр).

3. Өкүм сүргөн дүйнөнүн акыйкатсыздыгын, өркүндөбөгөндүгүн түшүнүү жана ал дүйнөнү өзгөртүүгө, жакшыртууга туруктуу умтулгандык менен байланышкан «дүйнөнү активдүү өзгөртүү, кайра түзүү жүйөөлөрү».

4. «Адамдардын үстүнөн бийлик жүргүзүү жүйөөсү» – эң эле байыркы, эң тереңдеги жүйөөлөр.

5. «Ишмердүүлүк чөйрөсү катары терроризмдин, экстремизмдин жана радикалдуу фундаментализмдин кызыкчылык жана өзүнө тартуу жүйөөсү».

6. «Жолдоштук» (же баатырчылык жүйөөлөр) жүйөлөрү ар түрдүү варианттарда эмоционалдуу берилгендикте болушат – чогуу күрөшкөн жолдошторуна, бир диндеги адамдарга, уруулаштарына, туугандарына, саясий ишмердүүлүк боюнча пикирлештерине келтирилген зыян үчүн өч алуу жүйөсүнөн баштап, ж.б. жүйөлөргө чейин. Ошондо диний экстремизмге, терроризмге жана радикалдуу фундаментализмге колдоо үчүн барышат. Мындай жүйөлөрдү жетекчиликке алган адамдар, эмне үчүн жана эмнеге алар муну жасап жатканын такыр ойлонбостон эле экстремизм, терроризм жана радикалдуу фундаментализм менен алектенишет.

7. «Өзүн өзү ишке ашыруу жүйөөсү». Бул парадоксалдуу жүйө. Бир жагынан өзүн өзү ишке ашыруу – жан дүйнөсү күчтүү адамдардын энчиси, инсандын өзгөчө толук жүзөгө ашуусу, анын бардык күчүн сарп кылуусу, өзүн курмандыкка чалууга чейин жеткире адамдын террористтик актыга сиңип кетиши.

8. Өзгөчө, «социалдык-психологиялык жүйөө» – бул өзүнүн өлүмүн каалагандык.

Көрсөтүлгөн жүйөөлөр Борбордук Азия өлкөлөрүндө экстремисттик, террористтик жана фундаменталисттик ишмердүүлүктөрдө негизги орун алган. Азыркы учурда Сирияда жана Иракта согушка катышып жүргөн Борбордук Азия өлкөлөрүнүн өкүлдөрүнүн максаттары – бул жүйөлөрдүн далили болуп саналат.

Д. В. Ольшанский тарабынан белгиленген жүйөлөрдү, адатта «кейпи кеткен социалдык муктаждыктарды ишке ашырууга умтулуу» [Антонян, М.Ю. Терроризм: криминологическое и уголовно-правовое исследование [Текст] / М.Ю. Антонян. – М.: Щит-М, 1998. – С.59.] деп аташат. Криминологдор баарлашуу, жолдошчулук, сый-урмат, таануу, өзүн өзү тастыктоо – социогендик муктаждыктарынын биринчи кезекте кейпи кетет деп эсептешет. Айрым учурларда бул кадыресе адам муктаждыктары бурмаланат, бузулат, айланадагыларга үстөмдүк кылуу максатына, өзүнүн эркин таңуулагандыкка, башка адамдарга үстүнөн зомбулук кылууга өтүп кетет.

Террористтик, экстремисттик жана радикалдуу диний фундаменталисттик ишмердүүлүктүн жүйөлөрүн талдоого алуу менен,

төмөнкүнү белгилеп кетүү зарыл, биринчиден, алар терроризмдин, экстремизмдин жана фундаментализмдин ар кандай түрүнөн маңыздуу түрдө айырмаланышат, экинчиден болсо, ал эмес бир эле террористтик, экстремисттик же фундаменталисттик актынын катышуучулары ар кандай жүйөлөр менен козголушу мүмкүн. Кылмыштуу жүрүм-турумдун башкалардан айырмалашкан өзүнчө жүйөлөрүн карап көрөлү.

Жогоруда көрсөтүлгөн фактылардын негизинде төмөндөгүдөй жыйынтык чыгарса болот. Радикалдуу диний фундаменталисттик, экстремисттик жана террористтик топтор өздөрүнүн акцияларын ишке ашыруу процессинде бир нече этапты өтүшөт:

- пикирлештер жашыруун топко биригишет;
- ой пикирин кеңири элге жайылтуу үчүн радикалдуу ыкмаларды колдоно башташат;
- мамлекетке каршылык көрсөтүп, саясий зомбулуктуу колдонушат.

Белгилүү болгондой, топторду «чоң» (дистанттык) жана «кичи» (контакттык) деп бөлүү каралган. Мындай бөлүү шарттуу экендигине карабастан алардын айырмасы ачык-айкын; кичи жана чоң топтордо ар түрдүү саясий, социалдык жана диний механизмдер жана адамдардын өз ара мамилесинин мыйзам ченемдүүлүгү ачыкталгандыктан, ал тыкыр талдоого алынган. Бул көз карашта террористтик түзүлүштүн эки тибин айырмалоо маанилүү – анча чоң эмес автономдуу топтор менен горизонталдуу жана вертикалдуу түзүмдөрү бар тарам-тарам уюмдар. Кыргыз Республикасында «Ахмадия», «Таблиг жаамат» жана «Хизб-ут-Тахрир» диний топтору биринчисине таандык, экинчи топко – «Ислам жихадынын бирлиги», «Өзбекстан Ислам кыймылы», «Акромия» ж.б. кирет.

Кыргыз Республикасында диний фундаментализмдин жайылуусунун себептери:

- социалдык жана экономикалык көйгөйлөр, коррупция;
- экстремисттик жана террористтик уюмдардын иш алып баруусу;
- улутчулдук жана ошондой эле бурмаланган диний фундаменталисттик саясий-диний идеология (салафизм, ваххабизм жана жихадизм);
- жардыруучу заттардын, куралдардын жана наркотиктердин мыйзамсыз айландырылуусу.

Терроризмдин, экстремизмдин жана диний фундаментализмдин жайылуусунун негизги себептери болуп саясий жана социалдык-экономикалык көйгөйлөр саналат.

Үчүнчү бап «**Экстремизмге, терроризмге жана радикалдуу фундаментализмге каршы аракеттердин жана күрөштүн саясий-укуктук негиздери**» деп аталып, үч бөлүктөн турат. Ушул баптын ичиндеги

«Террористтик, экстремисттик жана диний фундаменталисттик уюмдарга тиешеси бар инсандардын мүнөздөрүнүн өзгөчөлүктөрү» аталышындагы биринчи бөлүгүндө төмөнкүдөй белгиленген, эмне үчүн жеке адамдар глобалдык терроризмдин жана экстремизмдин жолуна түшүшөөрүн аныктаган жалпы белгилерди табуу жолдорун үч негизги мамилеге бөлүүгө болот. Биринчи – террористтердин жана экстремисттердин социалдык чыккан жери бир деген пикир. Экинчиси, террористтер жана экстремисттер окшош психологиялык типке караштуу деп болжолдойт. Айрым адамдар азгырылып жаткан учурда кандайдыр-бир абалда болгондуктан, алар экстремист жана террорист болуп калышат деген идеяга үчүнчү мамиле негизденет.

Ачыкталган жалпы белгилердин көз карашы боюнча, терроризм жана экстремизмди изилдөөдө фундаменталдык өзгөчөлүк көйгөй сөзсүз болуучу кыйынчылык болуп саналат. Бирок көп адамдар жогоруда айтылган жеке белгилердин көбүнө ээ болушат же ошол эле социалдык факторлордун таасирине дуушар болушат, алардын ичинен кээ бирөөлөрү террорист жана экстремист болуп калышат.

Ушуга байланыштуу, Сирияга, Египетке, Афганистанга жана Иракка кетип жатышкан Кыргыз Республикасынын жана башка коңшу өлкөлөрдүн жарандарына көңүл буралы. Алардын түшүнүктөрү, биринчи кезекте айрым дин жайылтуучулардын, диний интернет баракчалардын таасири астында жана ишеним үчүн акыйкатсыздык, коррупция, уурулук менен күрөшүү каалоолорунун натыйжасында түзүлгөндүгүн баары тең өздөрүнүн көрсөтмөлөрүндө белгилешкен.

Террорист, экстремист жана диний фундаменталист болгон адам дайыма изилдөөчүлөрдүн көңүлүн өзүнө тарткан. Мындай татаал түрдө уюмдашкан бүтүндүк изилденсе эле, террорист жана экстремисттин жана диний фундаменталисттин социалдык абалындагы жана психологиясындагы бардык нерсе түшүнүктүү болот жана алар менен болгон күрөш ишенимдүү илимий базага ээ болот деп эсептелип келген. Бирок дал ушунун өзү, эмдигиче террористтер баштарын катырып жаткан өтө татаал маселе болуп калды. Экстремисттик жана террористтик топтордун мүчөлөрү бардык кесиптерден жана коомдун катмарларынан келип жаңыланып турушат, ар түрдүү маданият жана улуттардын өкүлдөрү экендиктерин көрсөтүшөт, ар кандай диний жана саясий-идеологиялык ишенимдерди карманышат.

Террористтерди: идеалисттер катары жана шизофрениктер катары, догманын фанатиктери катары жана садисттер катары, зыянкеч, бир сырдуу, өзүн өзү аныктаган, жеке амбициясы жана мансапкорлугу же бүлүндүрүүгө көксөөсү жана аргасыздыгы менен жеп жиберген адамдар катары, акыл көрөңгөсү дүлөй адамдар катары жана жогорку моралдык катуу талаптын

азап тартуучулары катары, кылмышкерлер катары жана каармандар катары квалификациялашкан.

Террористтер, экстремисттер жана диний фундаменталисттер инсандын белгилүү бир тибине ээ экендигин көптөгөн саясий-социологиялык жана психологиялык изилдөөлөр тастыкташат.

Террористтик актыны ишке ашыруу чечими, инсандын бир канча чечимдеринин комплекси экендигин өзүндө көрсөтөт: максат, объект, каражаттар, актынын убакыты жана орду, ойлонулган ишке көмөк көрсөтүүгө же тоскоол кылууга жөндөмдүү кошумча кырдаалдар жөнүндө чечимдер. Мындай маселенин ар бирине колдонууга боло турган жүрүм-турумдун көп варианттарынын ичинен, террорист өзүнүн көз карашы боюнча оптималдуу деп эсептегенин тандап алыш керек. Мындай тандоо инсандык сапаттарга байланыштуу, аларга адатта, инсандын багыты, анын саясий жана диний көз карашы, тажрыйбасы, түзүлүштөрү, баалуулуктары жана баалуулук багыттары, кулк-мүнөздүк жана социалдык көзөмөлүнүн ички системасы тиешелүү.

Террористтин үч инсандык социалдык-психологиялык моделин сунуштаса болот [Роцин, Б.К. Психология террористов и серийных убийц [Текст]: Хрестоматия / Б.К. Роцин. – Минск: Харвест, 2004. – С.84.]:

Биринчиси – «психопат – фанатик». Анын аң-сезиминин чөйрөсү өздөштүрүлгөн доктриналар менен аябай эле тарыган, анан эмоция чөйрөсү да ошол доктриналарга эле баш ийдирилген. Ошондуктан, конкреттүү жыйынтыгына карабастан анын иши коом үчүн пайдалуу деген ишеним менен, ал бардык каалаган нерсесин кыла алат.

Экинчи модель – «көксөөсү суубаган адам.» Көксөө суубагандык-агрессиянын бихевиористтик теориясында жайгашат, ага ылайык адам үчүн жашоодогу маанилүү муктаждыктардын тосуп коюлушу, агрессивдүү аракеттерге анын тенденциясын жаратат. Бул учурда аң-сезим мындай аракеттерди актайт жана рационалдаштырат.

Үчүнчү модель – «кем үй-бүлөдөн чыккан адам». Ата-эненин балага карата катаал мамилеси, анын социалдык изоляциясы, мээримдүү мамилелердин жоктугу, анти-социалдык жагына ыктаган каардуу инсандын түзүлүүсүнө алып келиши мүмкүн. Ушундай психологиялык мүнөздөгү адамдар, белгилүү бир шарттарда оңой эле террористтик уюмдардын шайманы болуп калышат. Тарых көрсөткөндөй, мындай адам шайман гана эмес, террористтик режимдин уюштуруучусу дагы болуп калышы мүмкүн.

Уюмга кирген адам үй бүлөөсүнө, жакындарына гана эмес өзүнө дагы ээ боло албай калат. Ал өзү толугу менен Кудайга жана уюмга берилип, жашоосун бүт бойдон идеяга байлайт.

Үчүнчү баптын «**Динге негизделген экстремизм, терроризм жана**

радикалду фундаментализм азыркы дүйнөнүн өзгөчө коркунучтары» экинчи бөлүгүндө төмөнкүдөй белгиленген, дин – бул коомдогу биримдикти жана бүтүндүктү камсыз кыла алган топтук окшоштуктун эң негизги булактарынын бири болуп саналат. Диний жүйөөлөр ааламдаштыруу доорундагы саясий зомбулуктун себеби жана негизи болуп саналат.

Америкалык изилдөөчү Б. Хоффман белгилеп кеткендей, «мелүүн согуштун» бүтүшү менен «артынан келген доордо террористтик ишмердүүлүк үчүн дин көбүрөөк жайылтылган жүйө болуп калды» [Хоффман, Б. Терроризм — взгляд изнутри [Текст] / б. Хоффман. – М.: Ультра, 2003. – С.109.].

Дин – коомдогу биримдикти камсыз кыла алган топтук окшоштуктун маанилүү булактарынын бири. Диний жүйөлөнүү дүйнөдөгү саясий зомбулук үчүн эң байыркы негиздемелердин катарында жайгашкан. «Диний согуштар жана чырым жүрүштөр тарыхтагы эң бүлгүн салуучу жаңжаалдардын катарына кирген... Айрым диний согуштарда башка дин тобун жок кылуу ачык эле ниетте жүргүзүлгөн. Басып алуу же карамагына өткөрүп алуу реалдуу опция катары каралган эмес» [Вайнберг, Л. Глобальный терроризм [Текст] / Л. Вайнберг. – М.: [б.и.], 2005. – С.235.]. Бүгүн, XX жана XXI жүз жылдыктын чегинде биз кийинкиге күбө болуудабыз, диндин атынан чыккан терроризм азыркы дүйнөдөгү саясий зомбулуктун үстөмдүк кылган модели болуп калды. Бул улутчулдук жана идеология экстремисттик жана радикалдуу фундаменталисттик жүрүм-турумдун аракеттеги ыймылдаткыч күчү болуп кала бергендиктен, терроризм жалгыз модель болуп саналаарын болжолдобойт. Бирок «ааламдуу уюм үчүн диний экстремизм борбордук көйгөй болуп калды» [Мартин, Г. Понятие терроризма: вопросы, проблемы и перспективы [Текст]/ Г. Мартин. - М., 2006. – С.183.].

Радикалдуу диний фундаменталисттердин классификацияларынын бири үч типтин бар экендигин божомолдосо болот. Өздөрүнүн өлкөсүндө саясий бийликке ээ болууга алдына максат койгон фундаменталисттик агымдар. Мындай типтеги кыймылдар конституция алкагында иш кылышат, улуттук мамлекеттин концепциясын кабыл алышат, адат катары зомбулуктан качышат ж.б. Миссионердик иштин жардамы менен исламга кайрылуу милдетин койгон уюмдар миссионердик типте көрсөтүлгөн. Миссионердик типтеги кыймылдар үчүн негизги максат болуп, саясий бийликке ээ болуу эмес, «динсиз күчтөрдүн» таасиринен ислам ишенимин жана кулк-мүнөзүн сактоо саналат. Үчүнчү тип – жихадисттик – үч түрдө иш кылат: ички – мусулман өлкөлөрүндөгү башкаруу режимине каршы турат, ирредентисттик – оккупация алдындагы же мусулман эместердин алдындагы территорияларды кайтаруу үчүн күрөшкө чыгат жана ааламдашкан –

Батышка каршы турат. Булар экстремизмди жана терроризмди радикалдуу диний фундаментализмдин саясий зомбулук куралы катарында колдонушат.

Азыркы учурда дин дүйнөлүк коомдун орчундуу бөлүгүнө саясий жана диний көзөмөл орнотууга жөндөмдүү болгон мурдагыдай эле чоң күч болуп саналат. Диний фундаментализм коркунуч алдында турган улуттук же этникалык окшоштукту бекемдөө саясий идеологиясы катары колдонулушу мүмкүн. Бирок дайыма диний фундаментализм, саясатты өздөрүнүн конъюктуралык түшүнүктөрүнө, ашкере дымактарына жана өзүмчүл максаттарына баш ийдирүүгө умтулган тар чөйрөдөгү топтордун куралына айланат. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн исламдаштырууга өтүп кетүү мүмкүндүгү жаралды, жана азыркы учурда алар ар кандай түрдөгү социалдык, саясий жана экономикалык төңкөрүштөргө бышып жетилди, аларды региондо мыкты уюштурулган оппозиция - мусулман согушчан партиялары толук кандуу пайдаланууга мүмкүн.

Ислам кийимин кийген азыркы кездеги терроризмде жихад түшүнүгү борбордук болуп саналат, жихадга катышуу менен алар террористтик ишмердүүлүктөн актанышат. Жихадизм бүткүл дүйнөлүк ислам мамлекетин түзүүгө умтулат жана анын жактоочулары, буга күч колдонуу менен гана жетүүгө мүмкүн деп эсептешет. Ал саясий зомбулук мусулман өлкөлөрүнүн өкмөтүнө, ошондой эле аларды колдогон Батышка каршы багытталган.

Ислам дини менен саясий зомбулуктун ортосундагы байланышты таануудан баш тарткан көз карашка ылайык «жихад», «шахид», «моджахед» түшүнүктөрүн террористтерге карата колдонууга абсолюттуу түрдө жол берилбейт, ал эми ислам – бул тынчтыктын жана мээримдүүлүктүн дини. Кыргыз Республикасында да, анын чегинен тышкары да секулярдык, расмий ислам мейнстриминин адепттери ушундай көз карашты билдиришет.

Мына ошентип, ислам терминдерин пайдалануу, «шахид», «моджахед», «Алла жоокери» сыяктуу терминдерди террористтерге карата колдонуу түпкүлүгүндө туура эмес жана алар биринчи кезекте исламды дискредитациялоого багытталгандыгын белгилеп кетүү керек. «Шахид» жана «моджахед» сөздөрү чыныгы ишенимдеги Кудайдан корккон адамдарды түшүндүрөт, алар үчүн диндеш боордошторун же башка диндеги адамдарды өлтүрүү эң чоң күнөө болуп саналат.

Кыргыз Республикасынан башка Борбор Азия республикаларында саясий стабилдүүлүк жана өнүгүү бар болгондуктан, коңшу мамлекеттер ислам фундаментализминин жана анын саясий куралы катары экстремизм жана терроризмдин өнүп өсүшүнө жана жайылуусуна жол бербей келишет. Ал эми биздин өлкөдө адамдардын бийликтен көңүлү калып, динден калкалоо жана жардам издөөдө. Азыркы терроризм, экстремизм жана радикалдуу фундаментализм – бул белгилүү бир өлчөмдө идеялык көрүнүш.

Анткени бул көрүнүштөрдүн позицияларынын бекемдиги, исламдык саясий-укуктук концепцияларга багытталган анын теориялык базасында камтылгандыгында. Ошондуктан, идеялык-теориялык өңүт экстремизм жана терроризм менен күрөшүүнүн эң орчундуу жагынын бири болуп саналат. Терроризмге, экстремизмге жана радикалдуу диний фундаментализмге атайын кызматтардын күчү менен гана каршы турбастан, исламдык идеялык концепцияларга негизделген жүйөнүн жардамы менен да каршы туруу керек.

Терроризм жана экстремизм менен күрөшүүнүн мамлекеттик каражаттар арсеналына исламдын позитивдүү идеялык күч-кубатын киргизбей туруп, ислам радикалдуу фундаменталисттеринин таасирин биротоло жок кылууга мүмкүн эмес.

Ислам фундаментализми, экстремизм жана терроризм менен күрөшүү көйгөйлөрү улуттук жана эл аралык деңгээлде алардын аймактык жана глобалдуу коркунучуна каршы күрөшүү боюнча макулдашылган, көп тараптуу биргелешкен аракеттеринин зарылдыгы талап кылынат.

Үчүнчү баптын **«Кыргыз Республикасында экстремизмдин, терроризмди жана диний фундаментализмдин саясий процесстерге тийгизүүчү терс таасирин алдын алуунун илимий – практикалык багыттары»** деген аталыштагы үчүнчү бөлүгүндө исламдын постулаттары терроризмге жана экстремизмге канчалык деңгээлде каршы жана ал көрүнүшкө жол бербестиги изилденет.

Экстремизмди, терроризмди жана радикалдуу диний фундаментализмди четке каккан, көп учурда белгилуу бир тарыхый жагдайлар менен чектелбеген жана ар тараптуу мүнөзгө ээ ушундай негиздер менен баалуулуктарды ислам дининдеги аяттардан экстремизм, терроризм көз караштарына караганда кыйла көп кездештирүүгө болот.

Азыркы ислам түшүнүгүнүн абройлуу өкүлдөрү экстремисттик жана террористтик көз караштарга ислам укугунун негиздерин каршы коюу менен четке кагууда.

Экстремизмдин, терроризмдин лидерлеринин жана идеологдорунун көз караштарына жана ислам фундаментализмдин негиздерине дин жаатындагы абройлуу ойчулдардын пикири карама-каршы келет. Айтсак, экстремисттер менен террористтердин мамлекетке, мыйзамдуу бийлик мекемелерине болгон мамилеси.

Ислам фундаменталисттердин радикалдуу көз караштарынын, атап айтканда, «жалгыз Кудайга ишенгендиктин (таухид), динсиздикти (такфир) жана жихадды айыптоонун [Сюкияйнен, Л. Р. Ислам против экстремизма и терроризма [Текст]: учеб. пособие / Л.Р. Сюкияйнен; С.-Петербург. гос. ун-т. – М.: [б.и.], 2015. – С.49.] өзөгүн түзгөн негизги позициялар экстремизм жана

терроризм темасына карата изилдөөчүлөрдүн макалаларында толук түрдө жетиштүү талдоого алынган.

Терроризмден актаныш үчүн ислам фундаменталистери, террористери менен экстремисттери «кылыч аяттары» [Сура 9. Покаяние. Аят 5, 14 [Текст] // Порохова В.М. Коран. Перевод смыслов и комментарии. – Тегеран, 2002. – С. 206-218.] деп аташкан Курандын белгилүү ыр саптарына кайрылышат. Атап айтканда аларда мындай деп айтылат: «Бийик айлар чыккандан кийин, мушриктерди (көп Кудайга сыйынгандарды) кай жерде көрсөңөр да өлтүргүлө. Аларды туткундагыла жана курчоого алгыла. Аларды кармоодо ар бир жолго тургула... Алар менен согушка! Алла аларды силердин колуңар менен азаптап, кордосун. Аларга каршы Алла силерге жардам берет... Эй, Пайгамбар! Каапырлар жана мунафыктар менен күрөш! Аларга катаал мамиле кыл. Алардын кайтып келээр жайы – тозок. Ал кандай жаман орун».

Исламды тастыктоодо компромисске келбеген күрөштүн жактоочулары кандай гана болбосун ошондой эле Мухаммед Пайгамбардын айткандарын келтиришет, сыягы анын айткандары динсиздерге карата зомбулук жолун ачат: «Адамдар, Аллахтан башка Кудай жок, Мухаммед – Анын элчиси деп күбө болушмайынча, ошондой эле намазга жыгылып, зекет беришмейинче мага алар менен күрөш жүргүзүүгө буйрук берилген. Эгерде алар муну аткарышса, анда алардын өмүрү жана мүлкү менин калканчымда болот, ал эми тескерисинче болгон учурда аларга ислам мыйзамы боюнча чара көрүлүш керек, ал эми алардын үстүнөн болчу сот – Кудуреттүү Алланын колунда» [Аль-Бути, Муххамед Саид Рамадан. Джихад в исламе: как мы его понимаем и осуществляем? [Текст]/ Аль-Бути, Муххамед Саид Рамадан // Коран. – Бейрут; Дамаск, 1993. – С. 25.].

Шариат та көрсөтүлгөндөрдөн четтеп кеткен ар бир бийликти тааныбагандык концепциясы ислам ураанынын астындагы терроризмдин жактоочуларынын идеялык платформасындагы борбордук орундардын бирин ээлейт. Мындай позициянын пайдасына негизги жүйө катары Курандын мындай жобосу каралат: «Каапырларга баш ийбе жана анын жардамы менен аларга чоң күрөш жүргүз» [Сура 25. Аят 52 [Текст] // Порохова В.М. Коран. Перевод смыслов и комментарии. – Тегеран, 2002. – С. 356-390.].

Террористтер каапырларга гана эмес, эгерде булар шариаттан четтеп кетишсе ислам башкаруучуларына да таандык бийликти кабыл алуудан баш тартышат. Бул үчүн алар Мухаммед Пайгамбардын төмөнкүдөй сөздөрүнө кайрылышат: «Эгерде эле бурадарларга күнөө иштерине буйрук бербесе, алардын баш ийүүсүнө жана моюн сунуусуна – амирге укук берилет; эгерде эле күнөлүү иштерге буйрук берилсе, анда ага баш ийүү милдет болуп саналбайт» [О коране в кратком изложении [Текст] // Сахих Аль-Бухари. –

Саудовская Аравия, 1992. – С.332]. Ар бир мусулман күнөөлүү иштерди «колу» менен, б.а. күчтүн жардамы менен токтотуп коюуга укуктуу деп ислам радикалдары эсептешет. Андан тышкары, шариат тан четтеп кеткен өкүмдарды алар каапырга теңешет, анын жашоосун кол тийбестик катары эсептешпейт, ал эми ага каршы чыгууну жихад катары карашат.

Террористтер менен экстремисттер шариатты атайын бурмалоо, аны динди тутуу максаты катары эмес, курал катары колдонуу менен Кудайдын жалгыздыгын таануу түшүнүгүнөн өздөрү алыстап кетишкен. Шариатты туура сактоо радикалдуу диний фундаменталисттердин окуусу менен практикасына эч кандай жакындабайт, жалпы түшүнүккө да ээ эмес. Радикалдуу диний фундаменталисттер, террористтер менен экстремисттердин тескери кеткен жана бурмаланган теориясы менен баскынчылык мамилелери өздөрү идеал туткан ойчулдар тарабынан да сынга алынууда.

Исламды жамынган террористтер - диндин тазалыгы үчүн күрөш жүргүзбөстөн, ислам баалуулуктарын коргобостон, адилетсиз бийликке каршы чыкпастан, өлкөдө башаламандыкты жана козголоңду жараткан диний агымдар деген корутундуну башкача айтууга мүмкүн эмес.

Ошондуктан, алар мындай күнөөлөрү, жасаган кылмыштары үчүн кыянаттык кылып жаткан ошол мамлекеттин мыйзамдары менен гана жоопкерчиликке тартылбастан, эл аралык укуктун ченемдери жана шариат боюнча да жооп берүүгө тийиш.

Исламда бир эле жобо, жүйө ар башка чечмеленип, чындап эле ар кандай өңүттө талкууланышы, сейрек эмес учурларда бирин-бири жокко чыгарган мааниде да айтылышы мүмкүн. Себеби бир түшүнүктү негиздеш үчүн Курандагы кайсы бир аят менен хадисти жөн гана мисал келтирүү жетиштүү эмес. Аларды чечмелөөнүн салтын, ошол мезгилдеги тарыхый жагдайды, түшүнүктөрдү да эске алуу керек. Анткени, сөз түрүндө айтылган кайсы бир жобо, жүйө, осуят келечекте кандай мааниге ээ боло тургандыгы ошол осуятта алдын ала камтылган эмес. Ошондой эле, алардын ар бирин өзүнчө түшүндүрүү шариаттын башка шарттары канчалык эске алынгандыгына жараша болот.

Азыркы кездеги экстремизм, терроризм жана радикалдуу диний фундаментализм – бул белгилүү бир өлчөмдөгү саясий идеялык көрүнүш жана практикалык иш-аракеттер. Алардын идеялык позицияларынын бекемдиги алардын исламдык саясий-укуктук концепцияга багытталган теоретикалык базада камтылгандыгында. Ошондуктан, идеялык-теориялык аспект экстремизм, терроризм жана радикалдуу диний фундаментализмге каршы күрөштүн эң маанилүү тарабы болуп саналат. Бирок, аталган көрүнүштөрдүн идеялык-теориялык тарабы аткаруу бийлигинин тиешелүү ыйгарым укуктуу органдарынын көңүлүнүн сыртынан кетүүдө.

Экстремизмге, терроризмге жана радикалдуу диний фундаментализмге идеялык жактан каршы турууда Кыргыз Республикасынын жана коңшу Борбордук Азия мамлекеттердин мусулмандарынын дин башкармалыгы жана башка ислам борборлору жетиштүү деңгээлде активдүүлүктөрү менен иш билгиликтерин көрсөтө албай жатышат.

Ошондуктан экстремизмдин, терроризмдин жана радикалдуу диний фундаментализмдин саясатына жана идеяларына түздөн-түз каршы турган азыркы исламдык укуктук, саясий ой-жүгүртүүлөрдүн иштелип чыккан жоболорун жана салттуу ислам юриспруденциясынын позицияларын анализдөө жана колдонуу өтө маанилүү.

Терроризм жана экстремизм менен күрөшүү боюнча эл аралык кызматташтык чөйрөсүндө улуттук стандарттарды жана артыкчылыктарды иштеп чыгууда, ички жана тышкы антитеррористтик саясат мезгилдин талаптарына ылайык туруктуу көзөмөлгө жана жаңыланууга, анын ичинде атайын кызматтардын ишинин эффективдүүлүгүн жогорулатуу маселелерине, ошондой эле эл аралык кызматташтык сыяктуу багыттагы маселелерге муктаж экендигин эске алуу максатка ылайык.

Башка чет элдик укук коргоо органдары жана атайын кызматтары менен байланышты тереңдетүү зарыл. Бирок мындай байланыштар уюшкан кылмыштуулук, баңги жана баш айландыруучу заттарды мыйзамсыз жүгүртүү, эл аралык терроризм, экстремизм жана радикалдуу диний фундаментализм менен күрөшүүдө жалпы кызыкчылыктарга негизделиши керек.

КОРУТУНДУ

Ислам фундаментализминин Борбордук Азиядагы саясий процесстерге таасир берүүдөгү саясий жана социалдык механизмдерине комплекстүү изилдөөнү жүргүзүүдө төмөндөгү тыянактар чыгарылды:

1. Изилдөө саясат таануу теориясында жалпы кабыл алынган түшүнүктөр жана жыйынтыктар менен камсыздандырылды жана бекемделди. Диний фундаментализм жөнүндө түшүнүктүн концепциясы саясий-укуктук, системдик жана институционалдык мамилелердин тырыхый-конкреттик, бихевиористтик, институционалдык, системдик, ситуациялык, фактордук анализдердин ыкмаларынын негизинде изилденди.

Изилдөөнүн прикладдык аспектиси диний фундаментализмдин өнүгүүсүнүн жана жайылуусуна байланыштуу болгондуктан көптөгөн эмпиристик материалдарды топтоону, системалаштырууну, классификациялоону жана анализдөөнү талап кылуу шартын түздү.

Көрсөтүлгөндөрдүн негизинде, бир жагынан ислам фундаментализмин бирдиктүү саясий жана социалдык феномен катары кароого мүмкүнчүлүк берди. Экинчи жагынан, ислам фундаментализминин жаралуусун, өнүп-

өсүшүн жана жайылуусун, ошондой эле ислам фундаментализминин Борбордук Азиядагы саясий процесстерге таасир берүүсүн изилдөөгө шарт түзүлдү.

2. Ислам фундаментализмин идеология жана саясий практика катары кароодо, белгилеп кетчү нерсе – идеологиянын олуттуу топтому болуп маңыздын категориясы саналат. Эгерде маңызы жок болсо, адамдар тобу белгилүү бир кырдаалдар жыйналган учурда деструктивдүү жолго түшөт. Мындай учурда адамдар жалган, бурмаланган жана сурогаттык баалуулуктарга жана анын ичинен ислам фундаменталисттик көз караштарга, идеяларга тартылып кеткени айдан ачык көрүнүүдө, себеби адамдар идеологиясыз, ой-жүгүртүүсүз, жашоо маңызы жок жашай алышпайт. Ислам фундаментализми салафизм жана ваххабизм агымдары аркылуу саясий-диний идеяларды колдонгон зомбулуксуз диний үгүт-насааттан тартып, глобалдык саясий зомбулуктуу, экстремизм жана терроризм саясий курал катары колдонгон чабуулдук жихадка чейинки жайылтылган саясий-практика катары көрүүгө болот.

3. Ваххабиттик кыймыл мурунку исламга кайтуу тууралуу салафиттердин идеяларына негизделген, анын артынан алардын жактоочулары бир Кудайды таанууну жана баштапкы исламдын тазалыгын ордуна коюуну үгүттөшөт.

Ваххабизмде эң олуттуу орунду көп Кудайды тааныгандарга жана алгачкы исламдын принциптеринен четтеген мусулмандарга каршы ыйык согуш жихад идеясы ээлейт. Ваххабиттик кыймыл өзүнүн доорун сүргөн жылдарында радикалдык исламдын дараметин мобилизацияланган идеология катары гана эмес, чоң саясий күч катары көрсөтө алды.

Салафизм – бир караганда ушундай көрүнүшү мүмкүн болгон зомбулуксуз диний үгүт-насааттан тартып глобалдык зомбулуктуу чабуулдук жихадга чейинки ар кандай стратегияларды өзүнө камтыган кеңири жайылтылган түшүнүк.

Жихад, же болбосо ыйык согуш – исламдын орчундуу концепциясы. Жана ал башынан баштап эле мусулмандар арасында узакка созулган кайчы пикирлерди жараткан. Фундаменталдык суроолор – сөзсүз эле түрдө жихад зомбулук менен коштолуш керекпи, же ал жөн эле руханий күрөш түрүндө боло алабы, ошондой эле ал коргонуу менен чектелүүгө мүмкүнбү же исламдын чек арасын кеңейтүүгө аны колдонуу мыйзамдуубу деген суроолордон турган.

4. Азыркы учурда Борбор Азия өлкөлөрүндө, өзгөчө Кыргыз Республикасында терс көрүнүштөр оорун алууда: бийликтин алсыздыгы жана коррупциянын кеңири жайылышы, саясий жана социалдык теңсиздик, билим жана маданият деңгээлинин төмөндөшү, укуктук нигилизм, саясий зомбулук.

Албетте мындай көрүнүштөр диний фундаментализмдин, экстремизмдин жана терроризмдин жаралышына, өнүп-өсүшүнө алып келет. Мындан тышкары экстремизм жана терроризм радикалдуу ислам фундаментализмдин саясий зомбулугунун саясий куралы катары колдонулат.

Айрым өлкөлөр жана алардын диний борборлору тарабынан даярдалган концепциялар, доктриналар учурда диний фундаментализмдин, экстремизмдин жана терроризмдин доктриналык булактары болуп эсептелинет.

Тийиштүү уюмдар, түзүмдөр, топтор, кайсы бир акцияларды уюштуруу, демилгелөө жана ишке ашыруу үчүн максаттуу түрдө түзүлгөн түзүмдөр диний фундаментализмдин, экстремизмдин жана терроризмдин уюштуруучу булактары деп түшүндүрүлөт.

Бурмаланган, суррогаттык саясий-диний көз караштар жана идеялар диний фундаментализмдин, экстремизмдин жана терроризмдин саясий-идеялык булактарын түзөт.

5. Экстремизм жана анын ашкере кеткен формасы терроризм, ошондой эле геноцид, мындай улутчулдуктун эң коркунучтуу көрүнүштөрүнүн бири болуп саналат.

Экстремизм жана терроризмдин негизги идеялык платформасы катары:

- агрессивдүү улутчулдук;
- ислам динин жамынган суррогаттык диний көз караштар;
- радикализм.

Улутчулдук реакциялык, адамды жек көрүүчүлүк формасында тигил же башка улуттун айрым өкүлдөрүн жаралайт, ошондуктан ал пайда болгон мамлекеттин бардык улутун реакциялык улутчулдукка айыптоого эреже боюнча негиз жок. Бирок, эгерде этносто улутчулдуктун реакциялык идеялары кыянаттык менен жана узак убакытка чейин атайылап жайылтылып жатса, анда мындай түрдөгү улутчулдук калктын орчундуу катмарын кучагына алууга жөндөмдүү.

Атайын жайылтылып жана мамлекеттик деңгээлде тутандырылган улутчулдуктун өзгөчө коркунучу үстөмдүк кылган идеологиялык, саясат жана баш ийдирүү практикалык, бир улутту башка улут кордоп жана үстөмдүк кылган мүнөзгө ээ болгондугунда турат. Айрым жактардын тобунун аң-сезимине чектен ашкан деңгээлге чейин жеткире киргизилген улутчулдук идеологиясы экстремисттик жана террористтик акцияларды ишке ашырууга олуттуу стимул жана негиз болуп берет. Тыйылбаган, токтотулбаган реакциялык улутчулдук сөзсүз түрдө бир улуттун өкүлдөрүнүн башка улутту зомбулук менен басуусуна, баш ийдирүүсүнө жана кыйратуусуна алып келет.

6. Терроризм менен байланыштуу экстремизмдин өтө коркунучтуу ар түрдүүлүктөрүнүн ичинен өзгөчө өзүнө көңүл бурганы, бул саясий күрөштөгү максаттарга жетүү үчүн куралдуу же башка зомбулукту ачык түрдө колдонуусу. Экстремисттик ишмердүүлүктүн өзгөчө коркунучтуу формаларынын ичинен – куралдуу козголоң, бийликти күч менен басып алуу, бандиттик-көтөрүлүш ишмердүүлүгү бүткүл дүйнөлүк экстремисттик жана террористтик сахнада кеңири жайылтылгандыгын азыркы практика көрсөтүүдө.

Радикалдуу диний фундаменталисттердин күрөшү төмөнкү максаттарга багытталган:

- биринчиси, калкынын көпчүлүк бөлүгүн мусулмандар түзгөн мамлекеттерде светтик бийликти кулатуу;
- экинчиси, мусулмандар аз болгон мамлекеттерде, мусулман калкынын көз карандысыздыгы үчүн күрөшүү;
- үчүнчүсү, мусулман мамлекеттеринде башка диндин өкүлдөрү көз карандысыздыкты талап кылган учурда аларга каршы туруу;
- төртүнчүсү, мусулман дүйнөсүнө терс таасирин тийгизген Батышка каршы күрөшүү.

Салафий жихадистер өздөрүнүн идеологиясында төмөнкү түшүнүктөрдү кеңири колдонушат:

- Батыш – бул исламдын эң коркунучтуу душманы;
- Зомбулук – бул коркунучтуу жоюунун саясий куралы;
- Куралдуу жихад – бул Батыш менен күрөшүүнүн жалгыз жолу.

7. Ислам фундаментализми Борбордук Азия регионунда диний-саясий феномен катары аймакта өтүп жаткан азыркы саясий процесстерге саясий механизмдер аркылуу таасир берүүдө.

Ислам фундаментализминин туруктуу функциялары көрсөтүлдү, алар: идентификациялоо, багыт алуу, жоболоштуруу, ыңгайлашуу, социалдашуу, интеграциялашуу, карым-катыш функциялары. Ушул функцияларды жүзөөгө ашырууда механизмдердин саясий процесстерге тийгизген таасиринин багыттары – жандануу жана жаратуу формасында изилденди.

Ислам фундаментализминин саясий процеске таасир берүүдөгү саясий механизмдери: саясий–аксиологиялык, саясий–идеологиялык, саясий–укуктук.

8. Социалдык феномен катары фундаментализм адамдардын социалдык статустарына карабай аларды жаңы уюмдарга, топторго жана кыймылдарга диний идея жана практика аркылуу бириктирет. Диний фундаментализмге жөндөмдүү болгон динге ишенүүчүлөрдүн бири-бири менен байланышуусу жана мамилелери, ошондой эле алардын иш-аракеттери уникалдуу социалдык механизмдердин бүтүндөй бир катмарын жаратат: ишендирүү

(ынандыруу), акыл үйрөтүү, кызыкдардык жана тууроо сыяктуу социалдык механизмдер катары эсептелет.

Ислам фундаментализминин социалдык механизмдери саясий процеске таасир берүүдө төмөнкү таасир берүү багыттарын аныктайт: уюштуруучулук, башкаруучулук, ресурстук.

Социалдык механизмдердин саясий процеске таасир берүүсүндө ошол эле учурда бул механизмдер фундаменталисттик менталдыктын калыптануусуна дагы толук таасирин тийгизет.

9. Борбордук Азия өлкөлөрүндө террористтик, экстремисттик жана диний фундаменталисттик уюмдардын саясий ишмердүүлүктөрүнүн жигерденүүсүн талдоодо бул кылмыштардын жүйөөсүн изилдөө алардын социалдык жана саясий талдоосунун негизин түзөт.

Экстремисттик, террористтик жана радикалдуу фундаменталисттик топтордун талдоосунун негизинде ишмердүүлүктүн үч негизги жүйөөсүн белгилеп кетсе болот. Биринчиден, культурологиялык жүйөө – булардын көз караштары боюнча, коомду мезгил-мезгили менен “беймаза кылып туруш керек”, баарынан жакшысы “кан төгүүнүн жардамы менен.” Экинчиден, рационалдуу жүйөө – алар тарабынан террордук саясий ишмердүүлүктүн натыйжалуу куралы катары түшүндүрүлөт. Үчүнчүдөн, идеологиялык жүйөө – экстремизм жана терроризм саясий процесстерди жөнгө салуучу саясий курал катары коомго таңууланат.

10. Диний фундаментализмдин жактоочуларынын (адептердин) өзгөчөлүктөрү жана алардын фундаменталисттик диний-саясий көз караштарынын калыптанышын изилдөөнү талап калат, себеби Борбордук Азияда фундаменталисттик, экстремисттик жана террористтик уюмдардын, топтордун жактоочуларынын көбөйүшүнүн себептеринин аныктоо зарыл. Фундаменталисттерди ар дайым консерватизм жана бир калыптагы ой-жүгүртүү сыяктуу өзгөчөлүктөр бириктирет. Көксөөсү суубагандыкты, тынчсызданууну, түйшүктүү эркиндиктен жана жалгыздык сезимден көңүл калууну башынан өткөргөн адамдар фундаментализмге ыкташат.

11. Саясий зомбулук жана диний ишеним чырмалышкан кырдаалдар өзгөчө коркунуч туудурат. Баалуулук тутумундагы жана легитимдүүлүк ыкмаларындагы айырмачылыктар үчүн бир топ деңгээлде – салттуу терроризмге, экстремизмге жана диний фундаментализмге караганда динге негизделген терроризм, экстремизм жана радикалдуу диний фундаментализм өзгөчө коркунучтуу жана кыргын салуучу болуп саналат. Диндин атынан чыккан терроризм жана экстремизм өзүнүн ишмердүүлүк чөйрөсү жана кол салуу объектини тандоосу менен гана эмес, ошондой эле кыргын салуучулугу жана түшүнүксүз мүнөзү менен теңдеши жок болуп эсептелет.

12. Азыркы терроризм, экстремизм жана радикалдуу фундаментализм – бул белгилүү бир өлчөмдө идеялык көрүнүш. Анткени бул көрүнүштөрдүн позицияларынын бекемдиги, исламдык саясий-укуктук концепцияларга багытталган анын теориялык базасында камтылгандыгында. Ошондуктан, идеялык-теориялык өңүт экстремизм жана терроризм менен күрөшүүнүн эң орчундуу жагынын бири болуп саналат. Терроризмге, экстремизмге жана радикалдуу диний фундаментализмге атайын кызматтардын күчү менен гана каршы турбастан, исламдык идеялык концепцияларга негизделген жүйөнүн жардамы менен да каршы туруу керек.

Терроризм жана экстремизм менен күрөшүүнүн мамлекеттик каражаттар арсеналына исламдын позитивдүү идеялык күч-кубатын киргизбей туруп, ислам радикалдуу фундаменталисттеринин таасирин биротоло жок кылуу мүмкүн эмес.

Ислам фундаментализми, экстремизм жана терроризм менен күрөшүү көйгөйлөрү улуттук жана эл аралык деңгээлде алардын аймактык жана глобалдуу коркунучуна каршы күрөшүү боюнча макулдашылган, көп тараптуу биргелешкен аракеттеринин зарылдыгы талап кылынат.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Диний фундаментализм салттуу коомдун тирегинин ишеничин кетирген батыш экспанционизминин ыкчамдатылган модернизациясынын кабыл алууга каршы колдонулган саясий идеология катары эсептелет.

Фундаментализм саясий курал катары экстремизм жана терроризмдин кеңири колдонулат.

Ушуга байланыштуу диссертациянын жыйынтыктары боюнча төмөнкүдө көрсөтүлгөн практикалык сунуштарды белгилеп кетсе болот:

- терроризмге, экстремизмге жана радикалдуу диний фундаментализмге атайын кызматтардын күчү менен гана каршы турбастан, исламдык идеялык концепцияларга негизделген жүйөнүн жардамы менен да каршы туруу керек;

- терроризм, экстремизм жана диний фундаментализм менен күрөшүүнүн мамлекеттик каражаттар арсеналына исламдын позитивдүү идеялык күч-кубатын киргизбей туруп, радикалдуу диний фундаменталисттердин таасирин биротоло жок кылууга мүмкүн эмес;

- принципиалдуу маселелер боюнча радикалдуу диний фундаментализминин саясий идеологиялары түздөн-түз карама-каршы болгон азыркы исламдын укуктук жана саясий түшүнүктөрүнүн иштелип чыгуусуна жана салттуу исламдын юриспруденциясынын абалына анализ жасоо өтө маанилүү.

Терроризм, экстремизм жана радикалдуу диний фундаментализм менен күрөшүүнү жүзөгө ашырган субъекттердин, ошондой эле антитеррористтик

мыйзамдарды ишке ашырууга катышкан башка мамлекеттик органдардын компетенцияларын эске алуу менен, терроризм жана экстремизм менен күрөшүү чөйрөсүндө кызматташуунун негизги багыттарынын ичине төмөнкүлөрдү киргизүүгө болот:

– кызматташкан жактардын объектилери менен жарандарына карата даярдалып жаткан жана ишке ашырылган террористтик, экстремисттик акциялар тууралуу, ошондой эле чет элдик жана эл аралык террористтик, экстремисттик жана диний фундаменталисттик уюмдардын ишмердүүлүгү жөнүндө маалымат алмашуу;

– күзөткө алынган объекттерди, анын ичинде массалык кыргын салуучу куралдар, ракеталык жана ок атуучу куралдар, ок-дары жана жардыруучу заттар менен жабдылган аскер объекттерин коргоо;

– контртеррористтик операцияларды жана башка антитеррористтик мүнөздөгү иш-чараларды, ошондой эле террористтик мүнөздөгү кылмыштарды жасоо каражаты катарында колдонулушу мүмкүн болгон куралды, жардыруучу, ууландыруучу, радиоактивдүү заттарды жана башка предметтерди Кыргыз Республикасынын мамлекеттик чек арасынан мыйзамсыз алып өтүүгө бөгөт коюуга багытталган иш-чараларды жүргүзүү;

– террористтик, экстремисттик акцияларды иликтөө жана кылмышкерлерди издөө боюнча биргелешкен аракеттер;

– террористтик акцияларды илимий изилдөөнүн жыйынтыгы жана аны ачыкка чыгаруу, алдын алуу жана токтотуу тажрыйбасы менен өз ара алмашуу.

Терроризм, экстремизм жана радикалдуу диний фундаментализм менен күрөшүү боюнча эл аралык кызматташтыктын төмөнкү өзүнө камтыган өзгөчө маанилүү жана актуалдуу багыттарын чагылдырыш керек:

1. Атайын кызматтардын жана башка компетенттүү органдардын биргелештирилген маалымат банкынын негизинде системдүү түрдө маалымат алмашуу.

2. Терроризм, экстремизм жана радикалдуу диний фундаментализм менен күрөшүү чөйрөсүндөгү мыйзамдарды бир калыпка келтирүү.

3. Эл аралык терроризм жана башка экстремизмдин көрүнүштөрү менен күрөшүү боюнча комплекстүү операцияларды жана ыкчам-издөө иш-чараларды даярдоого жана жүргүзүүгө, ошондой эле потенциалдуу өзгөчө алсыз объект жана жактардын коопсуздугун камсыз кылууга көмөк көрсөтүү.

4. Антитеррористтик бөлүктөрдүн инструкторлорун жана адистерин даярдоону уюштурууга жардам берүү.

5. Террористтик, экстремисттик жана диний фундаменталисттик мүнөздөгү кылмыштарды жасаган жана кылмыш-жаза куугунунан же сот

өкүмүнүн аткарылышынан качып жүргөн адамдарды кармоону жана мамлекет аралык издөөнү жүзөөгө ашырууга көмөк көрсөтүү.

6. Эл аралык террористтик, экстремисттик топтордун жана радикалдуу диний фундаменталисттик уюмдардын ишмердүүлүгүн, ошондой эле алардын каржы жана материалдык камсыздоо булактарын токтотуу жана ачыкка чыгаруу боюнча, террористтердин, экстремисттердин жана диний фундаменталисттердин базаларын, машыгуучу лагерлерин, дарылануучу жана эс алуучу жайларын аныктоо жана ликвидациялоо боюнча биргелешкен иш-чараларды уюштуруу.

Кылмыш жана социалдык-саясий көрүнүштөр сыяктуу терроризмдин, экстремизмдин жана радикалдуу диний фундаментализмдин татаал түзүмүнө ушундай көп тараптуу мамиле туура келет жана терроризмге бөгөт коюу чөйрөсүндө Кыргыз Республикасынын эки тараптуу жана көп тараптуу карым-катнаштарын өнүктүрүүгө багыт катары кызмат кыла алат.

Белгилеп кетчү нерсе – диссертациянын жыйынтыктары Кыргыз Республикасынын тийешелүү аткаруу бийлигине жана айрым укук коргоо органдарына берилип алар тараптан алынган жыйынтыктарды иш-жүзүнө ашырылган жөнүндө актылар алынды.

Жарыяланган эмгектердин тизмеси

1. Мамытов, Т.Б. Истоки салафитского джихада [Текст] / Т.Б. Мамытов // Проблемы современной науки и образования. – 2016. – №5 (47). – С. 1-4.

2. Мамытов, Т.Б. Религиозный и националистический экстремизм [Текст] / Т.Б. Мамытов // Проблемы современной науки и образования. – 2016. – №5(47). – С. 1-4.

3. Мамытов, Т.Б. Противодействие распространению экстремизма и терроризма [Текст] / Т.Б. Мамытов // Науки, техника и образования. – 2016. – №6(24). – С. 1-3.

4. Мамытов, Т.Б. Религиозный фундаментализм и его влияние на Центральную Азию [Текст] / Т.Б. Мамытов // Науки, техника и образования. – 2016. – №6(24). – С. 1-3.

5. Мамытов, Т.Б. Социально-психологические механизмы и условия формирования фундаменталистской ментальности [Текст] / Т.Б. Мамытов // Символ и науки. – 2016. – №6(2). – С. 274-278.

6. Мамытов, Т.Б. Мотивация террористической деятельности [Текст] / Т.Б. Мамытов // Символ и науки. – 2016. – №6(2). – С. 269-273.

7. Мамытов, Т.Б. Проявление террористической и экстремистской деятельности в Центральной Азии [Текст] / Т.Б. Мамытов // Наука, техника и образование. – 2016. – №8(26). – С. 1-4.

8. Мамытов, Т.Б. Теория и практика глобального джихада [Текст] / Т.Б. Мамытов // Проблемы современной науки и образования. – 2016. – №16(58). – С. 1-4.

9. Мамытов, Т.Б. 21 век: новые перспективы сотрудничества (СВМДА) [Текст] / Т.Б. Мамытов // Проблемы современной науки и образования. – 2016. – №21(63). – С. 1-4.

10. Мамытов, Т.Б. Особенности характеристик личностей причастных к террористическим, экстремистским и религиозно фундаменталистским организациям [Текст] / Т.Б. Мамытов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2013. – №8. – С. 49-51.

11. Мамытов, Т.Б. Ислам против терроризма и насилия [Текст] / Т.Б. Мамытов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2013. – №8. – С. 56-58.

12. Мамытов, Т.Б. Противодействие идеологии терроризма и экстремизма [Текст] / Т.Б. Мамытов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2014. – №7. – С. 127-129.

13. Мамытов, Т.Б. Процессы ослабления национальной культуры и укрепления этнической культуры [Текст] / Т.Б. Мамытов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2014. – №7. – С. 130-133

14. Мамытов, Т.Б. Основные теоретические подходы к определению понятия религиозного фундаментализма [Текст] / Т.Б. Мамытов // Известия вузов Кыргызстана. – 2014. – №12. – С. 21-78.

15. Мамытов, Т.Б. Идейные и социальные истоки исламского радикализма и экстремизма [Текст] / Т.Б. Мамытов // Известия вузов Кыргызстана. – 2014. – №12. – С. 67-70.

16. Мамытов, Т.Б. Политические источники терроризма и экстремизма [Текст] / Т.Б. Мамытов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2015. – №7. – С. 69-72.

17. Мамытов, Т.Б. Ислам против терроризма [Текст] Т.Б. Мамытов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2015. – №7. – С. 56-58.

18. Мамытов, Т.Б. Национальный радикализм [Текст] / Т.Б. Мамытов // Известия вузов Кыргызстана. – 2015. – №9. – С.176-178.

19. Мамытов, Т.Б. Радикализм и экстремизм – основания терроризма в современном мире [Текст] Т.Б. Мамытов // Известия вузов Кыргызстана. – 2015. – №9. – С. 117-120.

20. Мамытов, Т.Б. Доктринальные источники терроризма и экстремизма [Текст] / Т.Б. Мамытов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2016. – №2. – С. 113-116.

21. Мамытов, Т.Б. Самоубийственный терроризм [Текст] / Т.Б. Мамытов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2016. – №2. – С. 180-183.
22. Мамытов, Т.Б. Идеология современного исламского фундаментализма [Текст] / Т.Б. Мамытов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2016. – №3. – С. 169-172.
23. Мамытов, Т.Б. Исламская правовая культура против терроризма, экстремизма и радикального религиозного фундаментализма [Текст] / Т.Б. Мамытов // Известия вузов Кыргызстана. – 2016. – №3. – С. 138-140.
24. Мамытов, Т.Б. Взаимосвязь терроризма с национализмом и религиозным радикализмом [Текст] / Т.Б. Мамытов // Известия вузов Кыргызстана. – 2016. – №6. – С. 176-178.
25. Мамытов, Т.Б. Виды экстремизма и формы проявления экстремисткой деятельности [Текст] / Т.Б. Мамытов // Известия вузов Кыргызстана. – 2016. – №6. – С. 197-198.
26. Мамытов, Т.Б. Основные принципы исламского возрождения в современный период [Текст] / Т.Б. Мамытов // Известия вузов Кыргызстана. – 2016. – №3. – С. 131-133.
27. Мамытов, Т.Б. Факторы возникновения международного терроризма [Текст] / Т.Б. Мамытов // Известия вузов Кыргызстана. – 2016. – №8. – С.165-168.
28. Мамытов, Т.Б. Связь с терроризмом и экстремизмом [Текст] / Т.Б. Мамытов // Известия вузов Кыргызстана. – 2016. – №8. – С. 169-171.
29. Мамытов, Т.Б. Особенности проявления международного терроризма в центральной Азии [Текст] / Т.Б. Мамытов. – Бишкек: Инсанат, 2016. – 156 с.
30. Мамытов, Т.Б. Теория этничности, управления межэтническими отношениями [Текст] / Т.Б. Мамытов. – Бишкек: Инсанат, 2017. – 248 с.

23.00.02 – саясий институттар, процесстер жана технологиялар адистиги боюнча саясий илимдердин доктору илимий даражасын изденип алуу үчүн “Ислам фундаментализминин Борбордук Азиядагы саясий процесстерге таасир берүүдөгү механизмдерине политологиялык анализ” темасындагы Т.Б. Мамытовдун диссертациясына

Резюме

Негизги сөздөр: ааламдашуу, цивилизация, кагылышуу, дин, саясат, идеология, процесс, фундаментализм, экстремизм, террорчулук, башаламандык, дүйнөлүк тартип, доктрина, концепция, улут, өлкө, феномен.

Изилдөөнүн объектиси: социалдык-саясий феномен катарындагы ислам фундаментализми.

Изилдөөнүн предмети: ислам фундаментализминин Борбордук Азиядагы өлкөлөрүндөгү саясий процесстерге таасир берүүдөгү социалдык – саясий механизмдери.

Иштин максаты: ислам фундаментализминин социалдык – саясий феномен катары анын түшүнүгүн, мүнөздөмөлөрүн жана өзгөчөлүктөрүн аныктоо. Борбордук Азиядагы өлкөлөрдүн саясий процесстерине таасир берген социалдык – саясий механизмдерин ачыктоо.

Изилдөө ыкмалары: саясий илимдин жана саясий таануунун теориясынын фундаменталдык теориялык жоболору. Маалыматты классификациялоо жана тутумдаштыруу ыкмалары, салыштырмалуу- тарыхый ыкма, системалык, институционалдык, бихевиористтик, функционалдык мамилелер колдонулду.

Алынган натыйжалар: негизги илимий натыйжалар жана диссертациянын жоболору изденүүчүнүн ислам фундаментализминин түшүнүгүн, мүнөздөмөлөрүн, өзгөчөлүктөрүн жана анын Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү саясий процесстерге тийгизген таасирин изилдөөдө жеке салымы болуп саналат.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: көйгөйдү изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негиздеринин мүмкүн болгон аныктамалары сунушталды, радикалдуу ислам фундаментализми социалдык – саясий феномен катарында аныкталды: Борбордук Азиядагы мамлекеттердин, анын ичинде Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугуна карата коркунучтар комплексинде алардын кооптуулугун күчөтүүнүн легитимдүү эмес ыкмасы катары радикалдуу диний фундаментализм, экстремизм жана терроризмдин шайманы жана саясий зомбулук куралы катарында колдонуусу аныкталды.

Колдонуу боюнча сунуштар: Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугуна карата коркунучтар комплексинде жогорулаган кооптуулук жараткан экстремизм, терроризм жана радикалдуу диний фундаментализм менен күрөшүүнүн негизги принциптерин жакшыртууда, ошондой эле ЖОЖдордун коомдук-гуманитардык факультеттеринде аспиранттар жана студенттер үчүн окуу куралдарын даярдоодо жана атайын курсттарды окутууда, ошондой эле укук коргоо жана тартип сактоо органдарынын кызматкерлеринин иш жүзүндө ишмердүүлүгүндө колдонулушу мүмкүн.

Резюме

диссертации Мамытова Т.Б. на тему: «Политологический анализ механизмов влияния исламского фундаментализма на политические процессы в Центральной Азии» на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты, процессы и технологии.

Ключевые слова: глобализация, цивилизация, столкновение, религия, политика, идеология, процесс, фундаментализм, экстремизм, терроризм, хаос, мировой порядок, доктрина, концепция, нация, страна, феномен.

Объект исследования: исламский фундаментализм как социально-политический феномен.

Предмет исследования: особенности политических и социальных механизмов влияния исламского фундаментализма на политические процессы в странах Центральной Азии.

Цель исследования: раскрытие сущности и особенностей исламского фундаментализма, политических и социальных механизмов его влияния на политические процессы в странах Центральной Азии.

Методы исследования: фундаментальные теоретические положения политической науки и теории научного познания. Используются методы классификации и систематизации информации, институциональный, бихевиористический, сравнительно-исторический метод, а также структурно – функциональный подход.

Полученные результаты: основные научные результаты и положения диссертации являются личным вкладом соискателя в исследовании особенностей исламского фундаментализма как социально – политического феномена, его источников и выявлений его социально – политических механизмов на политические процессы в странах Центральной Азии.

Научная новизна исследования: предложены возможные определения теоретико-методологического основания изучения проблемы, раскрыто предметное понятие радикальный исламский фундаментализм как социально – политического феномена; предложены основы типологизации и интерпретации радикального религиозного фундаментализма, а также экстремизма и терроризма как его инструментов и оружия политического насилия.

Рекомендации по применению: Результаты исследования могут быть использованы в совершенствовании основных принципов борьбы с экстремизмом, терроризмом и радикальным религиозным фундаментализмом, представляющими возрастающую опасность в комплексе угроз национальной безопасности Кыргызской Республики и других стран Центральной Азии, а также в подготовке и разработке учебных пособий и спецкурсов в преподавании для аспирантов и студентов на общественно-гуманитарных факультетах вузов, в практической деятельности работников правоохранительных и правоприменительных органов.

Abstract

of the dissertation thesis by Mamytov T. B. titled: «Political analysis of the mechanisms of influence of Islamic fundamentalism on political processes in Central Asia» to obtain an academic degree of a Doctor in political sciences by the specialty: 23.00.02 –political institutions, processes and technologies.

Key words: globalization, civilization, conflict, religion, politics, ideology, process, fundamentalism, extremism, terrorism, chaos, world order, doctrine, concept, nation, country.

The object of the research: Islamic fundamentalism as a socio-political phenomenon. The subject of the study: the features of the influence of the Islamic fundamentalism on the political processes in Central Asia.

The subject of the research: socio-political mechanisms of Islamic fundamentalism affecting political processes in Central Asia countries.

The purpose of the study: disclosure of the essence and features of Islamic fundamentalism, ways of it's impact on political processes in Central Asia.

Research methods: fundamental theoretical positions of political science and theory of scientific cognition. The methods of classification and systematization of information, institutional, behavioral, comparative-historical method, as well as structural-functional approach were used.

The results obtained: the main scientific results and provisions of the dissertation are the candidate's personal contribution to the study of features of Islamic fundamentalism as a socio-political phenomenon, its sources and identification of its socio-political mechanisms on political processes in the countries of Central Asia.

The scientific novelty of the study: possible definitions of the theoretical and methodological basis for studying the problem are offered, the subject concept "Radical Islamic fundamentalism" was disclosed; the bases of typologization and interpretation of radical religious fundamentalism, extremism and terrorism as illegitimate ways of socio-economic and political changes in modern conditions, strengthening their danger in a complex of threats to the national security of the state, including the Kyrgyz Republic, are proposed.

Recommendations for use: the results of the study can be used to improve the basic principles of combating extremism, terrorism and radical religious fundamentalism, which present an increasing danger in the complex of threats to the national security of the Kyrgyz Republic, as well as in the preparation and development of teaching aids and special courses in teaching for graduate students and students at public-humanitarian faculties of universities, in the practical activities of law enforcement and law enforcement personnel bodies.

КЫСКАРТУУЛАРДЫН ЖАНА ШАРТТУУ БЕЛГИЛЕРДИН ТИЗМЕСИ

Акыйда	– Куран жана Сүннөттө көрсөтүлгөн анык ишенимдер
Атбаут-Табиундар	– табуундарды көргөн мусулмандар
Асхабул хадис	– Хадис жактоочулары
Ахли сунна	– Сүннөт ээлери
Ахли хадис	– Хадис жана сүннөт ээлери
Ахли хак	– акыйкаттыктын ээлери
Ахлу рай	– диний маселелерде өкүм чыгарууда акыл колдонуучулар
Ахли бидат	– Куранда жана Сүннөттө болбогон нерселерди колдогондор
Бида	– Куранда жана Сүннөттө болбогон нерсе
Дава	– элди ислам динине үндөө
Дар аль – Ислам	– мусулмандардын шариаттын негизинде жашаган жерлери (территориялары)
Дар аль – Харб	– башка динди карманган элдердин жашаган жерлери (территориялары)
Джахалийя	– эки жүздүүлүк, исламдын талабын бузгандар
Жихад	– Алла Тааланын динин жайылтуу, кемчиликтер менен күрөшүү (өзгөчө адам өзүнүн кемчиликтерин жоюу)
Зекет	– кайыр-садака
Ибада	– исламдын беш парзын милдеттүү түрдө аткаруу жана кармануу
Итикадий	– ислам ишенимдери
Калам	– Куран менен Сүннөттүн негизинде акыл (ой – жүгүртүү) менен далилденген кенен чечмелөөчү илим
Мазхаб	– шариаттын негизиндеги агым
Малун	– Алланын наалатына калган адам
Муфассилер	– Кураны Каримди терең чечмелеген аалымдар
Мухаддистер	– Хадис аалымдары
Курайши	– Мухаммед пайгамбар ушул уруудан болот
Салафиттер	– кайсы заман болбосун, биринчи үч муунду (сахабаларды, табуундарды жана атбаут табуундарды) ээрчиген адамдар
Сахабалар	– Мухаммед Пайгамбарды жана биринчи төрт халифти көргөн мусулмандар

Сүннөт	– Мухаммед Пайгамбардын сөздөрү, жазаган иштери, жүрүм – турумундагы айрым өзгөчөлүктөрү
Тавассул	– бир нерсени ортомчу кылуу деген маанини туюнтат
Тавил	– чечмелебестен кабыл алуу
Табуундар	– сахабаларды көргөн мусулмандар
Таклид	– тууроо
Такфир	– динсиз, каапыр деп күнөөлөө
Таухид	– бир жалгыз Аллага ишенүү
Фитна	– бузукулук
Фыкх	– ислам укугу
Факих	– шариат маселелери боюнча аалымдар.
Фалих	– ислам укук таануучулары
Хаариджи	– Азирети Алиден 658 жылы Сыффин согушунда бөлүнгөн жана каршы чыгышкан
Хадис	– Мухаммед Пайгамбар жөнүндө эскерүүлөр (кайсы бир учурларда сүйлөгөнү, кабыл алган чечимдери ж.б.у.с.)
Халифат	– халифалар тарабынан башкарылып келген теократиялык мусулман мамлекети
Шариат	– исламдагы диний, юридикалык маалым - эрежелердин жыйындысынан келип чыккан түзүм жолу
Шахада	– жараткан Алланын жалгыз жана бар экендигине ишенүү
Ширк	– Алладан башка бирөөгө же бир нерсеге ишенүү
Шафаат	– Аллага кайрылууда ортомчу коюу
Этикад	– ишеним

Басууга 21.01.2021-ж. кол коюлду
Өлчөмү 60x84 1/16. Көлөмү 3 б.т.
Офсет кагаз. Офсеттик басуу. Нускасы 50 экз.

«Сарыбаев Т.Т.» Ж.И.
Бишкек ш., Раззаков көч, 49
т. 0 708 058 368
e-mail: talant550@gmail.com